

Exil: dvojí domov?

OHLÉDNUTÍ ZA HISTORICKOU DÍLNOU 2017

Historická dílna 2017
Exil: dvojí domov?

OBSAH

ÚVODNÍ SLOVO

JIŘÍ HANUŠ

Exil v Daňkovicích 3

Program přednášek a seminářů 4

PŘEDNÁŠKY, SEMINÁŘE, WORKSHOPY

PAVEL FLOSS

Tři periody Komenského života 6

MARIE RYANTOVÁ

Katolík exulantem aneb útěk z řádu 8

BOHUMIL FOŘT

Exil v české literatuře a literární vědě 11

KAREL KOMÁREK

Český literární exil po roce 1948 13

TÁĀNA KLEMENTOVÁ A KATEŘINA SUCHÁNKOVÁ

Dobrodruhy proti své vůli v Daňkovicích 16

KATEŘINA HLOUŠKOVÁ

Vlny ruské emigrace 19

VÍT HLOUŠEK

Jazz v exilu aneb exil jako úděl jazzového hudebníka první poloviny dvacátého věku 21

JAROMÍR BLAŽEJOVSKÝ

Chilská kinematografie odporu 25

PAVEL HOŠEK

Význam exilu v rabínském judaismu 28

K DALŠÍMU STUDIU

LADISLAV RADIMSKÝ

O exilové politice 33

Selský dvůr v Daňkovicích – osvědčené místo pro Historickou dílnu

Obálka: T. N. Jablonskaja, Večer. Stará Florencie, 1973

ÚVODNÍ SLOVO

Exil v Daňkovicích

„Když na své životní pouti ve věku padesáti let jsem se proti své vůli náhle ocitl mezi exulanty, viděl jsem zpod svých brýlí lidi a věci tak podivné, že jsem svým očím zprvu ani věřit nechtěl. Mnozí exulanti mezi sebou se prali a sobě spílali, na své společné nepřátele docela zapomínající. Mnozí jeden druhému nadávali, vždy druhého a nikdy sebe sami pokládajíce za příčinu svého neštěstí. Jedni za cizinci nedůstojně běhali, škemrajíce o almužničku pomoci, kterou zatvrdelá srdce už od Jalty odepřela hodit do žebrácké čepice. Druzí odepřeli se mužně podívat do budoucnosti a proměnili se v solný sloup obdivovatelů doby, která se očividně vrátit nemůže, nevěříme-li v opakování cyklů historie...“

Těmito slovy popisuje jeden z významných českých exulantů 20. století Ladislav Radimský, vyhnaný z vlasti v roce 1948, nevábný stav, do něhož se dostal. Můžeme si jistě říci, že přehání. Na druhé straně víme nebo si dovedeme představit, kolik problémů a protivenství čeká toho, kdo opustí svou vlast – musí se naučit dobře jazyk země, do níž přišel, získat obživu pro sebe a případně i pro svou rodinu, musí pochopit nové zvyklosti a specifika nového domova. Navíc tu existuje tendence stálého „dívání se nazpět“, případně snaha prospět původnímu národnímu společenství. Nemůžeme se divit, že tyto nároky jsou tak veliké, že je dokonale zvládl nemnohý exulant. O tom nás poučuje právě citovaná Radimského kniha s názvem *Skloňuj své jméno, exulante*, která vyšla v roce 1967 v Římě a kterou se její autor začlenil do poměrně skromného počtu českých exulantů, kteří dokázali mimo zmíněné aktivity uvažovat a psát o charakteristice českého exilu (vedle Radimského by tu měla zaznít alespoň jména Pavla Tigrida a Ria Preisnera).

Během týdne stráveného v Daňkovicích se máme přiblížit prostřednictvím seminářů, workshopů a dalších aktivit exilové problematice, především české, ale

s občasnými výlety po Evropě. Jak je již pravidlem, bude to přiblížení mezioborové: vedle historických přednášek uslyšíme něco z přístupů literárněvědných a filozofických, dozvíme se něco o exilových motivech v kinematografii a hudbě. Jak už je to dobrým zvykem, mezi našimi hosty uvítáme i kolegyně ze Židovského muzea v Brně, které nám přiblíží život židovského společenství v jeho těžkých osudech ve 20. století. Jakkoli je cílem našeho setkání prohloubení poznání moderních dějin, nejméně ve dvou případech se dotkneme i starších epoch – např. u významných exulantů pobělohorského období.

Asi těžko se nám podaří v tomto milém daňkovickém prostředí prožít něco z exilové tragiky. Přesto se mi zdá, že nám společné týdenní bytování v tomto prostoru umožní zažít více než při standardní, byť pravidelné výuce. A bude to díky hostům z různých spřátelených univerzit a institucí, díky mým kolegům z FF MU i CDK, díky zdejšími pracovníkům Selského dvora.

Vlastně vám všem, kteří se našeho týdenního setkání účastníte, bych rád popřál, abyste se zde cítili nikoli jako v exilu, ale jako doma.

Jiří Hanuš zahajuje čtvrtý ročník Historické dílny v Daňkovicích

JIŘÍ HANUŠ

Program přednášek a seminářů

Neděle

Jiří Hanuš: Zahajovací seminář
Dokumentární film Bratříček Karel + diskuse

Pondělí

Denisa Nečasová: Uvedení do problematiky exilu
Workshop Mentální mapa zkušenosti exilu
Jaromír Blažejovský: Motiv exilu v chilské kinematografii

Úterý

Workshop Židovského muzea v Brně: Dobrodruhy proti své vůli
Pavel Hošek: Exil ve zkušenosti židovského národa a v židovském myšlení
Kateřina Hloušková: Ruský exil v Itálii
Vít Hloušek: Jazz v exilu

Středa

Vojtěch Ripka: Železná opona
Pavel Floss: Komenský a exil
Marie Ryantová: Katolík exulantem aneb útěk z řádu – jiná podoba pobělohorského exilu

Čtvrtek

Jiří Suk a Jiří Hanuš: Exil za normalizace
Karel Komárek: Český literární exil po roce 1948
Bohumil Fořt: Česká literatura a literární věda v exilu
Prezentace práce ve skupinách

Pátek

Evaluace Historické dílny 2017

Účastníci Historické dílny 2017

PŘEDNÁŠKY, SEMINÁŘE, WORKSHOPY

O. V. Vasiljev,
Autoportrét zezadu,
1971

Tři periody Komenského života

KRÁTKÁ MEDITACE O MÉM VYSTOUPENÍ
NA HISTORICKÉ DÍLNĚ 2017

PAVEL FLOSS

Když jsem v letních měsících roku 2017 začal přemýšlet o tom, jak se zhostím nabídky promluvit na *Historické dílně*, jíž vévodilo téma exilu, nenapadlo mě, že mé vystoupení bude příležitostí k obohacení mé dosavadní interpretace života a díla jednoho z našich nejvýznamnějších exulantů – J. A. Komenského.

Již od počátku své komeniologické dráhy jsem byl přesvědčen, že Komenský patří, spolu s jím obdivovaným Aureliem Augustinem, Kusánem a Paracelsem, k předním triadistickým myslitelům. Proto jsem se snažil dávat jak na uherskobrodských mezinárodních komeniologických kolokviích, tak i v časopise *Studia comeniana et historica*, co největší prostor v tomto ohledu spřízněným autorům – svému bratru Karlovi a jeho soupeřníkovi z akademických týdnů, Aloisi Doleželovi, a posléze i německému filozofovi Erwinu Schadelovi. Komenského pokus o vypracování univerzálního systému triadické formalizace skutečnosti v jejím celku i v jejích jednotlivých konstitutivních sférách (a nakonec i jednotlivých entit), jenž byl pevně zakotven v křesťanském trojičním pojetí Boha (jehož byl triadicky uspořádaný svět živoucím obrazem), byl trnem v oku dogmatickým marxistům, a proto například Jiřina Popelová-Otáhalová prohlašovala, že Komenského triadismus je vzhledem k myšlenkovému jádru jeho díla jen nepodstatnou a neplodnou formalistní mánií. Marxisté si triadickou strukturovanost klíčových koncepcí svého dialektického a historického materialismu nemohli neuvědomovat, ale protože se urputně snažili potlačit fakticitu jeho původu v Hegelovi a před ním v křesťanství, byli na jakékoli pozitivní hodnocení

triadismu velmi alergičtí. Částečně se to projevilo i na uherskobrodských kolokviích v osmdesátých letech, když například jeden významný český historik, hlásící se okázale k marxismu, označil zabývání se Komenského triadismem za konfesionální přístup k interpretaci jeho díla, s nímž nechce mít nic společného.

Na počátku osmdesátých let jsem si položil otázku, zda Komenského sklon k triadickému členění nebyl v jeho myšlení posléze potencován i nahlédnutím triády konstitutivních fází jeho vlastního života. Později jsem tento svůj nápad zpracoval do hypotézy o třech periodách Komenského života a s nimi spjatého díla. První období jsem vymezil lety 1614–1621, tedy roky, kdy se Komenský po návratu ze studií v Herbornu a Heidelbergu věnoval práci na pozdvižení vzdělanosti jak v okruhu své církve, tak i v tehdejší české společnosti vůbec. Stěžejním dílem tohoto období je česky koncipované *Theatrum universitatis rerum* s latinskou předmluvou *Ad eruditos gentis meae*, v níž se obrací na české vzdělance, aby pěstovali a šířili vědění v českém jazyce. Pro toto období je signifikantní, že Jan Amos chápal svět jako divadlo a člověka v něm jako diváka, který, je-li správně veden, je schopen divadlo veškerenstva věcí poznat a osvojit si ho. Porážkou českých stavů v bitvě na Bílé hoře a následným pronásledováním nekatolíků se hroutí Komenského sny o jeho vzdělávací misi ve vlasti a nastává jedno z nejtěžších období jeho života. Transparentní divadlo světa se mění v labyrint, v němž se člověk stává klamaným a manipulovaným poutníkem, který nachází spásu v útěku do hlubin svého nitra, v němž se setkává s Bohem. I tuto

situaci vyjadřuje samotný název klíčového díla tohoto období, totiž *Labyrint světa a ráj srdce*. Toto období mohli bychom vymezit zhruba lety 1621–1628, kdy Komenský po několika letech skrývání se ve vlastní zemi, odchází do polského Lešna. Od prvního lešenského pobytu do konce Komenského života se prostírá ono období, v němž pro něho svět přestává být přehledným divadlem nebo bludným labyrintem a člověk už není pasivním divákem či manipulovaným poutníkem-běžencem, nýbrž svět se stává dílem nápravy a člověk má být jejím programovým aktérem. Tento jeho postoj reprezentuje především jeho ústřední a celoživotní dílo *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*.

V textu *Clamores Eliae*, jenž vznikl v posledních pěti letech Komenského života, je ono reformátorství představeno jako eliášství, neboť pravzorem reformátora je mu postava biblického proroka Eliáše, a třeba Jan Hus, Martin Luther nebo Guillaume Postel, jsou pak Eliášové českého, německého či francouzského národa. Eliášství se však ukládá každému, kdo chápe, že celé dosavadní lidské dějiny svým vlastním chodem směřují k provedení fundamentální reformy dobového vědění, politiky a náboženství, a proto si Jan Amos přeje – kéž by Eliášů bylo co nejvíce!

Když jsem koncipoval obsah svého vystoupení na *Historické dílně*, uvědomil jsem si, že spolu s touto periodizací Komenského života a díla vystupuje další triáda. První období je životem ve vlasti, druhé období je vlastně ztrátou vlasti, ač v ní Komenský formálně přebývá, a je tudíž jakousi emigrací ve vlastní zemi. Až třetí období je emigrací v plném slova smyslu, totiž pobýváním především na území dnešního Polska, Maďarska, Rumunska (tehdy Sedmihradska), v Anglii či nakonec v Nizozemí. Protože exil zasáhl podstatnou část Komenského života, posteskl si, že jeho život byl jen putování, nikoli vlast.

Závěrem této své meditace, bych znovu zdůraznil to, čím jsem ukončil i své vystoupení na *Historické dílně*, že Komenského bolest ze ztráty vlasti a z bloudění a často

Pavel Floss

živoření jeho souvěrců v mnoha cizích zemích, bylo mírněno Komenského hlubokou náboženskou vírou, jelikož byl přesvědčen, že žádná pozemská vlast není onou pravou vlastí, neboť tou mu bylo jenom Království Boží, o jehož nastolení na Zemi na konci dějin jako pravý milenarista usiloval.

Nakonec bych chtěl ještě jednou poděkovat organizátorům *Historické dílny*, Jiřímu Hanušovi a Janu Vybíralovi, kteří mně umožnili, abych ve společnosti učitelů a studentů katedry historie Masarykovy univerzity v Brně, mohl strávit několik příjemných a inspirativních hodin.

Pavel Floss je profesorem filozofie na FF UP v Olomouci.

Katolík exulantem aneb útěk z řádu

JINÁ PODOBA POBĚLOHORSKÉHO EXILU

MARIE RYANTOVÁ

Pobělohorský exil z českých zemí patří mezi významné fenomény raně novověkých dějin, které nemalou měrou zasáhly jak do osudů jednotlivců, tak do celkového vývoje země. Odchod do exilu byl především jedním z důsledků státem prosazované systematické rekatolizace, zahájené po bitvě na Bílé hoře a zejména po vydání Obnoveného zřízení zemského, a souvisel tak s dalšími neméně významnými jevy obecné povahy, jakými byla konfesionalizace a konfesijní migrace. Pro pobělohorské exulanty přitom takřka bez výjimky platí, že se jednalo o ty, kteří nehodlali konvertovat ke katolictví, ale zachovat věrnost původní víře, ať už se jednalo o utrakvisty, luterány či příslušníky jednoty bratrské, a volili proto raději odchod do ciziny. Přesto se výjimky našly a mezi těmito osobami se vyskytovali, byť nikoli masově, i jedinci, kteří zdánlivě neměli k exilu důvod, protože byli příslušníky právě oné jediné povolené církve, tj. katolíky, nebo dokonce členy církevních řádů. Osudy jedněch i druhých po odchodu ze země a jejich další uplatnění a působení ale bohužel většinou (až na některé významné jedince, v čele s J. A. Komenským) ze zorného úhlu historiografie mizí – třebaže pohled „za hranice“ (nejen obrazně, ale ve skutečnosti) může přinášet velmi zajímavé informace. Jedním z těch, kdo takový pohled zprostředkovává, je také exulant a konvertita Jiří Holík (1635–1700/1710?).

Osobnost Jiřího Holíka nabízí bezesporu příklad velmi zajímavého osudu člověka, jehož život výrazně ovlivnil pestrý konfesijní vývoj v 17. století. Ač pocházel původně z nekatolické rodiny z okolí Prahy, byl od svých deseti let vychováván jezuitou a posléze se stal členem dominikán-

ského řádu, v němž dokonce působil údajně jako inkvizitor a podílel se na zabavování a pálení nekatolických knih, proti němuž později sám brojil ve svých pracích. Přestože tak v té době patřil k majoritní a v konfesijním smyslu v podstatě i k privilegované části společnosti (což jej odlišovalo od většiny dalších exulantů z českých zemí), rozhodl se z ní vymanit a i na základě četby zabavených knih a pod vlivem dalších okolností zvolil v roce 1666 odchod z řádu i ze země do Saska a vzápětí nato změnu víry, i když to následně přineslo řadu negativních důsledků. Za hranicemi se snažil najít uplatnění jako duchovní a dostát požadavkům luterské ortodoxie, přes všechny počáteční obtíže se mu podařilo získat podporu vlivných osobností, především knížete Augusta von Sachsen-Weißenfels, a stát se v roce 1669 kazatelem české exulantské obce v Barby u Magdeburgu.

Klíčovým momentem Holíkova života se tak stala jeho konverze k luterství (pomineme-li již v dětství proběhlou, tehdy zřejmě nepřilíš prožívanou konverzi ke katolictví), která v daném případě byla nedílně spojena s emigrací, resp. emigrace byla nezbytným prostředkem pro její dovršení a formální potvrzení, po němž následovala řada pokusů o zakotvení a uplatnění. Významnou roli v tomto snažení sehrávala Holíkova díla, orientovaná zpočátku zejména na zdůraznění příklonu k nové konfesi – vedle vstupního kázání v Barby to byl především spis „Fünffacher Geistlicher Spiegel“ (Wittenberg 1669). Jeho hlavním cílem bylo přinést obhajobu vlastního odklonu od katolické víry a ospravedlnit se poukazováním na nedostatky a přečiny katolické církve, nepochybně

i v kontextu soudobé kontroverzní teologie a pod vlivem tehdejších konfesijních polemik a ostatních podobně zaměřených spisů. Současně se Jiří Holík – podobně jako jiní konvertité – snažil prezentovat jako horlivý protestant a právoplatný příslušník luterské církve, a to zřejmě tím výrazněji, čím více problémů při hledání uplatnění na místě kazatele, zejména nedůvěry vyplývající z jeho dřívějšího života, podezření z „papeženství“ či dokonce snad i vyzvědačství musel zprvu překonávat; intenzitou svých snah se ale zásadně neodlišoval od dalších konvertitů, kteří rovněž uplatňovali nezbytnou „strategii přežití“ a snažili se především v tzv. revokačních kázáních přesvědčit o své důvěryhodnosti, která hrála důležitou roli vzhledem k jejich nejen náboženské, ale i sociální a ekonomické integraci. Přestože se však Holíkovi podařilo získat důvěru a uznání významných osobností, neubráníl se osočení vůči svému náboženskému působení ve věroučných otázkách, a to paradoxně právě od svých farníků a krajanů. Holík na ně sice reagoval poukazem na autoritu a své ortodoxní vzdělání, získané studiem ve Wittenbergu, který představoval jedno z center luterské vzdělanosti, ale značné výhrady směřovaly i k Holíkovu chování a nedodržování povinností, takže nakonec musel v roce 1671 své místo opustit. Úspěšné nebylo ani jeho další usilování o uplatnění v pozici luterského kněze, on sám je později vysvětloval nedostatečnou znalostí jazyka, skutečné důvody však byly nepochybně komplikovanější.

Poté, co Jiří Holík své původně vysněné a zajištěné poskytující kazatelské místo ztratil, podnikl nejprve cestu do Švédska, a to ve snaze získat tam prostředky na vydávání nekatolické literatury, které však nebyly příliš vydatné a navíc je nepochybně využil pro svou potřebu. Ještě ve Švédsku (v roce 1672) a poté po návratu do Wittenbergu ale publikoval další díla, z nichž již mizí větší důraz na konverzi, která byla v prvé řadě prostředkem pro změnu dřívějšího života. Zdá se, že Holík patřil mezi ty konvertity, u nichž převažovaly spíše vnější důvody pro změnu vyznání, a jeho prvotním cílem byla především snaha osvobodit se z pout řádu, takže jeho konverze sloužila více k získání osobní, než náboženské svobody – i když u něj nelze podceňovat ani otázku svědomí a spásy a i v tomto případě platí, že důvody ke konverzi byly vždy individuální a že lze obtížně oddělit oportunistické či pragmatické od ryze náboženských. Holík ostatně svou konverzi příliš nezduvodňoval obsáhlými teologickými argumenty, ale zakládal ji – kromě již zmíněných přečinů katolické církve – spíše na nemožnosti vyznávat náboženskou víru podle svého svědomí a zejména na pronásle-

dování stoupenců nekatolického vyznání v zemi, kterou opustil. A právě tímto směrem namířil své další aktivity, jejichž cílem bylo upozornit za hranicemi na situaci nekatolíků v Čechách a získat pro ně podporu, případně posílit tamní tajné nekatolíky a utvrdit je v odporu proti církevnímu útisku nebo podnítit k odchodu do exilu. Prostředkem k tomu byly právě další silně protikatolické knihy („Blutige Thränen des hochbedrängten Böhmerlands“ a „Päbstische Geissel“, obě 1673, „Kurtze und wahrhaftige Erzehlung“, 1679), které se Holíkovi podařilo vydat a které pak zřejmě sám šířil, ale které rozhodně nelze chápat jako objektivní nebo původní svědectví o situaci v Čechách (řada informací v nich je převzata z „Historie o těžkých protivenstvích církve české“, resp. jejího německého překladu). V souvislosti s tím vystupuje do popředí Holík již nikoli jako konvertita, ale především jako exulant, a tento status zdůrazňoval i v dalších dílech v podstatě až do konce svého života. Na konci sedmdesátých let se přitom vydal nejprve do pruského Königsbergu a poté do tehdy švédské Rigy, kde se i s rodinou usadil, začal zde působit jako zahradník a vydávat knížky o zahradnictví, které poté vyšly ještě za jeho života v několika dalších rozšířených vydáních a zejména v 18. století dosáhly značného rozšíření a obliby; Jiří Holík díky nim dodnes patří mezi uznávané pomology tohoto období. V průběhu osmdesátých a devadesátých let, jak je možno zjistit z torza jeho památníku, podnikl celou řadu cest po německých zemích a Pobaltí, během nichž zřejmě působil jako zahradník, prodával své knihy

a také uspokojoval svou cestovatelskou vášeň. Jeho stopy mizí na začátku 18. století, snad skončil svůj život právě v Rize (i když rejstříky dochovaných matrik jeho jméno neobsahují) nebo na některé ze svých cest.

Postupem doby se Jiří Holík stále více prezentoval jako jeden z českých exulantů, vyhnaných pro víru, přestože jeho výchozí situace byla odlišná, a prezentoval se jako jejich mluvčí, i když vystupoval izolovaně a není doloženo, že by s nimi byl v kontaktu. Obraz, jaký o sobě a o situaci v Čechách podal, sice nebyl objektivní, rozhodně však nepostrádal na působivost a jak je zřejmé z pozdějšího využití různými autory (především Ch. A. Pescheckem), nadlouho ovlivnil i pohled na tehdejší dobu. Status exulanta Holíkovi ale především pomáhal vyvolávat soucit a milosrdenství a nabízel nové možnosti přežití a obživy, kterých J. Holík neváhal využít, ať již se jednalo o získávání pozornosti a přijetí různými osobami (jak dokládá i jeho památník), tak zejména finanční podpory či pracovního uplatnění.

Ve svých pracích vylíčil Jiří Holík i úvahy, pochybnosti a obavy, které prožil před opuštěním vlasti – a při sledování jeho osudu, problémů s nalezením uplatnění a získáním obživy, spojených i s roztrpčením z nedostatku finančních prostředků či nedostatečnou znalostí jazyka, se nelze ubránit úvahám, zda svého odchodu nelitoval. Lítost ani stesk však v jeho dílech nemají výrazné místo, i když se vzpomínky na vlast objevují v souvislosti se situací nekatolíků a jejich politováním; své konverze a zejména odchodu z řádu ale Holík nejspíše nelitoval a zřejmě mu vyhovovala nabytá volnost, zvláště když našel uplatnění v zahradnické činnosti. I v tomto případě ovšem platí, že zvláště o případném neúspěchu nebývají zprávy dochovány příliš často.

Životní příběh a dílo konvertity a exulanta Jiřího Holíka každopádně rozšiřuje znalosti o raně novověkém českém exilu a upozorňuje na pestré a nelehké osudy exulantů po opuštění vlasti, obtížnost hledání nového uplatnění za hranicemi a integrace do společnosti hostitelských zemí, současně ale vypovídá i o prezentaci a jisté mýtizaci exulantského stavu. Kromě toho je zajímavý také z hlediska přetrvávající složité konfesijní situace a konfesijních bojů v druhé polovině 17. století, spojené s problematikou konfesijní migrace a náboženské konverze, přičemž upozorňuje i na dosud nepříliš prozkoumanou problematiku apostatů z církevních řádů.

Doporučená literatura:

- BOBKOVÁ, Lenka. Exulant. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 297–326.
- RYANTOVÁ, Marie. *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku. / Der Konvertit und Exulant Georg Holik. Ein Beitrag zur Geschichte des Exils und zur Konversionsproblematik in der Frühen Neuzeit*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2016.
- RYANTOVÁ, Marie. Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu. *ČCH* 113, 2015, č. 3, s. 669–713.
- SCHUNKA, Alexander. *Gäste, die blieben. Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*. Hamburg: LIT, 2006.
- WÄNTIG, Wulf. *Grenzerfahrungen. Böhmisches Exulanten im 17. Jahrhundert*. Konstanz: UVK, 2007.
- WINKELBAUER, Thomas. Konvertita. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 275–296.

Marie Ryantová je ředitelkou Ústavu archivnictví a PVH na FF JU v Českých Budějovicích.

Historická dílna 2017 – aktivity ve skupinách

Exil v české literatuře a literární vědě

BOHUMIL FOŘT

O exilové tvorbě můžeme mluvit obecně ve dvou smyslech. V širším slova smyslu zahrnuje jak původní literární tvorbu vzniklou v exilu, tak projevy literárního života exulantů, například také krajanské tiskoviny a produkci exilových nakladatelství (jejich produkce však kromě exilové literatury zahrnuje i vydávání klasické a samizdatové literatury). V užším slova smyslu mluvíme o literatuře psané českými autory v exilu, a to jak v mateřském jazyce, tak v jazyce adoptovaném, která motivicky a tematicky odkazuje k exilové zkušenosti. Taková literatura často popisuje psychické procesy získávání informací o novém prostředí a existenciální se vztahování k němu a může formálně mít podobu klasické fikce, alegorie, dokumentu, autobiografie, reportáže, rozhovorů: K. Hvízďala: *České rozhovory ve světě* (Index, 1981), V. Třešňák: *Bermudský trojúhelník* (Index, 1986), J. Hutka: *Požár v bazaru* (Sebetlač, 1989)

Historie českého literárního exilu

V moderní době se tato historie datuje od doby pobělohorské a exilové tvorby Jana Amose Komenského (1592–1670). V devatenáctém století je pak nutné zdůraznit vlnu exulantů po roce 1848, která směřovala především do USA a vyústila v zakládání krajanských spolků, nakladatelství a novin a časopisů, a též Karla Havlíčka Borovského (1821–1856) a jeho tyrolskou exilovou tvorbu.

Ve dvacátém století mluvíme hned o několika vlnách emigrace a exilové literární tvorby. Předválečná a válečná emigrace je samozřejmě spjata s hrozbou okupace či samotnou okupací Československa a se jmény, jako jsou například Viktor Fischl (1912–2006, UK, Izrael: povíd-

ky, romány, analýzy), Egon Hostovský (1908–1973, USA: existenciální a psychologické romány s exilovou tematikou), Pavel Tigríd (1917–2003, UK, Německo: dokumenty, analýzy) či Ivan Jelínek (1909–2002, UK, USA: básně).

Pouónorová emigrace spojuje spisovatele, kteří svým odchodem reagovali na komunistický puč z roku 1948 a zahrnuje všechny vrstvy literární produkce: Ivan Blatný (1919–1990, UK: básně), Jan Čep (1902–1974, Německo, Francie: povídky, romány). Milada Součková (1899–1983, USA: próza, básně, literární věda), Ferdinand Peroutka (1895–1978, UK, USA: próza, žurnalistika), Pavel Javor (1916–1981, Kanada: oficiální básník exilu) či Ota Ulč (1930, USA: česká tematika).

Vlna emigrace po roce 1968 je spjata jak s konkrétními událostmi okupace Československa vojsky spřátelených armád Varšavské smlouvy, tak s následnou normalizací a jejími projevy například ve formě konkrétních operací StB. Tato vlna je spjata s osobnostmi, jako jsou Arnošt Lustig (1926–2011, USA: romány, holokaust), Pavel Kohout (1928, Rakousko: romány, dramata), Milan Kundera (1929, Francie: romány, eseje), Josef Škvorecký (1924–2012, Kanada: romány, dokumenty), Zdena Salivarová (1933, Kanada: próza), Jan Novák (1953, USA: próza o emigraci a identitě), Ota Filip (1930, Německo: próza), Jan Křesadlo (1926–1995, UK: romány, básně), Karol Sidon (1942, Německo: nevydané prózy), Jan Pelc (1957, Francie: próza, undergroundová tematika), Iva Pekárková (1963, USA: povídky), Gabriel Laub (1928–1998, Německo: aforismy, satiry, povídky), Jaroslav Hutka (1947, Nizozemí: fejetony, rozhovory) Karel Kryl (1944–1994, Německo: písňové texty a poezie), Vlastimil Třešňák (1950, Švédsko, Německo: písňové

texty, povídky), Jiří Kolář (1914–2002, Francie, 1979: výtvarné umění, básně – v exilu téměř nepublikoval) a mnozí další.

Exilová nakladatelství a časopisy

Nedílnou součástí exilového literárního života tvořila exilová nakladatelství, která se významně podílela na vydávání české exilové literatury. Z těch nevýznamnějších to byla například, výběrově a podle data založení, Křesťanská akademie (1950, Řím: spirituální literatura, katolická literatura, beletrie, esejistika, filozofie), Sklizeň svobodné tvorby (Lund, 1955: beletrie, esejistika) Index (1971, Kolín nad Rýnem: politická literatura), Dialog (1976, Frankfurt: převážně reprinty exilových, samizdatových a indexových knih), Konfrontace (1973, Curych: literatura faktu), Sixty-Eight Publishers (1971, Toronto: próza, poezie, esejistika, dokumenty), Rozmluvy (1982, Londýn: beletrie, eseje), Poezie mimo domov (1975, Mnichov: poezie) či Arkýř (1980, Mnichov: esejistika, politická literatura).

Dalším důležitým prostředkem sdílení exilového literárního života byly exilové časopisy, které usilovaly o šíření původních exilových a samizdatových textů, jako například Svědectví (New York, Paříž), Proměny (USA) či Listy (Řím).

Exilová literární věda

Jakkoli je předmětem exilových zkoumání primárně česká exilová literatura, má i česká literární věda své dějiny a důležitost a do jisté míry se podílela na vývoji světové literární vědy. Jmenujme například Romana O. Jakobsona (1896–1982), který po původní emigraci ze SSSR do ČR odešel před válkou do USA, kde se zasloužil o rozvoj strukturalistické literární vědy. Jiří Veltruský (1919–1994) po svém poúnorovém odchodu do Francie přispěl k rozvoji teorie dramatu, Karel Brušák (1913–2004) v UK přispěl k literárněvědné bohemisti-

Bohumil Fořt

ce studii o středověké literatuře a avantgardní české literatuře. René Wellek (1903–1995) a Ladislav Matějka (1919–2012) po válce šířili v USA strukturalistické myšlenky Pražského lingvistického kroužku. Květoslav Chvatík (1930–2012), Mojmir Grygar (1928) a Peter Steiner (1946) tyto myšlenky prohlubovali v době normalizace v Německu, Nizozemí a USA. A konečně, Lubomír Doležel v USA a Kanadě významně přispěl k rozvoji zahraniční bohemistiky a světové literární teorie.

Bohumil Fořt působí v Ústavu jazykovědy a baltistiky na FF MU v Brně.

Český literární exil po roce 1948

KAREL KOMÁREK

Komunistický puč v únoru 1948 znamenal mimo jiné zrušení svobody tisku a zavedení cenzury, která povolala jenom publikace odpovídající nebo neprotiřící ideologii vládnoucí diktatury. Český spisovatel mohl v této situaci zaujmout následující postoje:

1. oficiálně publikovat v podmínkách cenzury; někteří autoři prostě dál manifestovali svou podporu komunismu (Marie Majerová, Vítězslav Nezval apod.), jiní se novému režimu přizpůsobili (mj. bývalí přispěvatelé katolických revuí Akord a Řád Jan Pilař a Jiří Šotola);
2. oficiálně nepublikovat a pak očekávat nebo zvolit některou z těchto možností:
 - a) pouhý zákaz publikování bez dalších občanských persekucí (Jaroslav Durych);
 - b) dlouhodobé věznění po vykonstruovaném politickém procesu (Josef Palivec, Václav Renč, Zdeněk Rotrekl, Jan Zahradníček);
 - c) legální nebo nelegální odchod do nekomunistické ciziny.

V sledovaném období proběhly tři hlavní vlny exilu: po převratu v únoru 1948, po sovětské okupaci v srpnu 1968 a po persekucích signatářů Charty 77.

Po únoru 1948 – v prvních měsících i letech – utekli do zahraničí nebo se nevrátili ze služební cesty mj. spisovatelé, novináři či herci Ivan Blatný (Anglie), Jan Čep (Německo, Francie), Egon Hostovský (USA), Ivan Jelínek (Kanada, Anglie), Ferdinand Peroutka (Anglie, USA), Pavel Tigrid (Německo, Francie), Jiří Voskovec (USA). Stručný výběr jmen má naznačit, že odcházeli opravdu významní představitelé české literatury a kultury. V exilu si zachránili svobodu a život, ale někteří tam žili v obtížných podmínkách. Ivan Blatný byl od roku 1954 pacient psychiatrických sanatorií v Anglii

(Essex, Ipswich), tam psal česky verše, zdravotní sestra je zachránila před vyhozením do odpadu a nechala je poslat Škvoreckým do Toronta, kde vyšly knižně ve sbírkách *Stará bydlíště* (1979) a *Pomocná škola Bixley* (1987). Egon Hostovský, světově proslulý prozaik píšící anglicky i česky, vydal mj. romány *Nezvěstný* (1951) o únoru 1948, *Dobročinný večírek* (1957) o nevládném přijímání exulantů z Východu a *Všeobecné spiknutí* (1961) o těžkých osudech českého spisovatele v americkém exilu.

V 50. letech působily v prostředí českého literárního exilu mj. tyto významné organizace a média:

- Česká kulturní rada v exilu (od roku 1953), zakladatelé Antonín Vlach (Hamburk) a Robert Vlach (Lund), v jejím rámci vycházela knižní edice Sklizeň svobodné tvorby;
- Křesťanská akademie v Římě (od roku 1950), hlavní činitelé katoličtí kněží Václav Feřt a Karel Vrána, zde vycházela knižní edice Vigilie a časopis Nový život a fungovala spolupráce s českou redakcí Vatikánského rozhlasu;
- Rádio Svobodná Evropa (od roku 1951), financované vládou USA, vedení sídlilo v New Yorku, ředitel českého vysílání byl Ferdinand Peroutka, vedoucí redakce v Mnichově Pavel Tigrid a později Julius Firt, kmenoví přispěvatelé mj. Jan Čep a Egon Hostovský;
- čtvrtletník Svědectví (od roku 1956), založen v New Yorku, určen pro pašování do ČSSR, hlavní redaktor Pavel Tigrid, vydání sponzorovala Meda Mládková (Paříž).

Po srpnu 1968 odešli do exilu mj. Ivan Diviš (Německo), Milan Kundera (Francie), Arnošt Lustig (USA), Josef Škvorecký (Kanada), po roce 1977 Jiří Gruša (Rakousko), Pavel Kohout (zvláštní průběh emigrace: do

Rakouska vycestoval legálně, ale orgány komunistického Československa ho nepustily zpátky do vlasti), Jiří Kolář (Francie). K nim se řadí též zpěváci a autoři protestsongů Karel Kryl (Německo), Jaroslav Hutka (Holandsko) a Vlasta Třešňák (Švédsko, Německo). Hutka a Třešňák byli z Československa vyštvaní v rámci tzv. akce Asanace: to byla po prohlášení Charty 77 řízená policejní šikana s cílem donutit určité osoby k odchodu do zahraničí, aby ve vlasti nenarušovaly poslušnost občanů vůči komunistickému režimu.

Důležitá česká exilová vydavatelství a časopisy od konce 60. let:

- 68 Publishers, Toronto, vydavatelé Josef Škvorecký a Zdena Salivarová – zde vycházeli i autoři žijící v ČSSR;
- Index, Kolín nad Rýnem, vydavatelé Adolf Müller a Bedřich Utitz – v edičním plánu Jaroslav Seifert (paměti *Všechny krásy světa* v necenzurovaném znění), Jan Trefulka, Ludvík Vaculík a další;
- Rozmluvy, Londýn, vydavatel Alexandr Tomský – vydáno mj. kompletní básnické dílo doma zakázaného Bohuslava Reynka;
- časopis Listy, Řím, hlavní redaktor Jiří Pelikán;
- Opus bonum, Mnichov, vydavatel Anastáz Opasek – publikovány i původně samizdatové texty autorů z ČSSR, jako byl mj. Zdeněk Rotrekl;
- Poezie mimo domov, Mnichov, vydavatel Daniel Strož, součástí byl časopis Obrys;
- Nadace Charty 77, Stockholm, zakladatel František Janouch.

V 70. letech pokračují v činnosti některé starší instituce, mj. Křesťanská akademie – zde publikovali např. Klement Bochořák a Václav Renč, v Rádiu Svobodná Evropa byl zaměstnán Ivan Diviš, pro Hlas Ameriky připravoval Josef Škvorecký pravidelný pořad o knihách.

V zahraničí vycházela další původní literární díla s námětem exilu, a to i česky: mj. Milan Kundera – romány *Kniha smíchu a zapomnění* (1981) a *Nesnesitelná lehkost bytí* (1985); Josef Škvorecký – *Příběh inženýra lidských duší* (1977); Pavel Kohout – *Konec velkých prázdnin* (1996) = „televizní román“, který při vysílání v České televizi vzbudil odpor velkého množství českých diváků, zvyklých na normalizační seriály Jaroslava Dietla i na komerční americký *Dallas*.

Pro představu znázorníme osud, jakým v exilu prošel Jan Čep (1902–1974), jeden z „první řady“ české meziválečné literatury, prozaik, esejista a překladatel katolické orientace. 15. srpna 1948 utekl přes hranici z Aše do Bavorska, do roku 1951 působil v Paříži v tajných službách,

Karel Komárek

pak v redakcích Rádia Svobodná Evropa v Mnichově (1951–1954) a v Paříži do roku 1966, kdy těžce onemocněl. 25. ledna 1974 v Paříži zemřel.

Okolnosti svého útěku napínavě vypráví v autobiografii *Sestra úzkost*. Právě 25. února 1948 provázel po Praze britského romanopisce Grahama Greena a oba pozorovali komunistické manifestace. Brzo zjistil od své bytné, že se o něho zajímá tajná policie. V srpnu s pomocí převaděčů překročil hranici: v hotelu, kde předtím nocoval, zrovna silně flámovali policisté, kteří měli sledovat přeběhlíky, pak ve městě zabloudil a přes zákaz se víckrát ptal na cestu, i v letním počasí měl na sobě dva svetry a zimník a přímo na hranici dokonce nechtěně spustil železniční signalizaci.

V říjnu 1948 publikoval v Paříži v listu *Le Monde* seriál *Úvahy emigranta* (český překlad uveřejnil Jan Zatloukal v časopisu *Aluze* roku 2006), kde se snažil zdůvodnit občanům demokratického Západu rozhodnutí uprchlíků z totalitního Východu:

Dobře chápu, že některý zahraniční občan může emigrantovi namítnout: „Ano, tohle všechno je jistě svízelné... ale co chcete, je třeba to snášet a působit na místě, aby se dosáhlo změny.“ Chápu dobře tento postoj vůči emigrantovi. Nemyšlím si, že utéci ze své vlasti, protože se tam špatně dýchá,

je hrdinský čin; připouštím, že to lidé mohou považovat spíše za akt slabosti, i když byl útěk provázen rizikem [...]

Ale tato slabost – jestliže to slabost je – je vcelku přijatelná. Byla vyvolána potřebou a vizí svobody, přitažlivostí přátelské a milované země [...] Cítila se ospravedlněna nadějí, že bude moci přispět k vytvoření bratrského a opravdu svobodného společenství na celém světě.

Beletristicky podal myšlenky a pocity exulanta v próze *Před zavřenými dveřmi* z roku 1953. V ní se ve snu přenáší do rodného domu v hanácké dědině:

Byl doma, byl zase doma. Pěšina záhumením, kamenná zídka zahrady s vrstvou hlíny, drnu a mechu. Ještě si ho nevyšimli, ale cítí je všecy okolo sebe, slyší jejich kroky, jejich hlasy. Je mezi nimi neviditelný, jako by měl na ruce kouzelný prsten.

Ale najednou se na něm zastavily čísi oči. Závoj, který ho zakrýval, spadl. Všecky věci okolo něho udělaly veliký kruh, jako by s ním nechtěly nic mít. Znamé tváře okolo něho ztuhly. Všichni věděli, že tady nesmí být. Jistě to na něho řeknou. Musí odtud, hned, musí zase tam. Tentokrát to nebude tak snadné jako ponejprv... Proč se jenom vracel...

V próze *Ostrov Ré* taktéž z roku 1953 zase přiznává, jak ho znejistily zprávy o procesech s tzv. vatikánskými agenty – českými biskupy a řeholníky, mezi kterými měl osobní přátele. Ti se před komunistickými soudy přiznávali k neuvěřitelným zločinům. *Ostrov Île de Ré* v Biskajském zálivu u La Rochelle Čep navštívil o prázdninách:

Vracím se k hlavnímu vchodu, беру za kliku, ale pak se obrátím ještě jednou k té boční kapli. Na zdi visí deska, které jsem si ponejprv nevyšiml. Čtu na ní s úžasem příběh kněží deportovaných za direktoria na zdejší pevnost. Čekali tu na loď, která je měla odvézt na kterýsi daleký ostrov smrti. Někteří umřeli už tady. V noci sloužili po řadě tajně mši v kterémsi koutě vězení.

Místo tváří namalovaných neuměle na zdi tohoto kostela jsem najednou uviděl tváře tolika známých, jejichž hlas, k nepoznání změněný, koktal do rádia podivná přiznání. Vrátil jsem se zpět k hlavnímu oltáři. Zdálo se mi, že jsem nezabloudil náhodou a nadarmo na ostrov Ré.

Pro české vysílání Rádía Svobodná Evropa Čep psal pravidelné relace o nových knihách (jako novinky uváděl i díla dnes klasická, např. Albert Camus – *Pád*; Antoine de Saint-Exupéry – *Válečný pilot*; Graham Greene – *Tichý*

Američan; Francois Mauriac – *Galigai a Beránek*) a filozoficko-nábožensko-politické meditace v pořadu „Úvahy časové a nadčasové“. Tuto svou „práci pro vlast“ komentoval mj. v eseji *Smysl našeho exilu* z roku 1958; citát už necháme bez komentáře:

Někteří z nás se mohli domnívat, [...] že jsou něco platni těm, kdož zůstali, když v exilu něco píšou nebo mluví do všelijakých mikrofonů. Nechci tvrdit, že to není nic [...] Buď jak buď, nesmíme svou pomoc domovu přeceňovat; její účinky se mohou projevit až v budoucnosti víceméně vzdálené. Smysl našeho exilového osudu záleží možná zčásti v tom, abychom dovedli proměnit [...] úděl poběhlíka na zemi v úděl poutníka na cestách Božích.

Doporučená literatura:

- JANOUSĚK, Pavel, a kol. *Dějiny české literatury 1948–1989. II. 1948–1958*. Praha: Academia, 2007. Kapitulu „Literární život v exilu“ (s. 119–135) zpracoval Michal Příbáň.
- JANOUSĚK, Pavel, a kol. *Dějiny české literatury 1948–1989. II. 1968–1989*. Praha: Academia, 2008. Kapitulu „Literární život v exilu“ (s. 137–162) zpracovali Michal Příbáň a Aleš Zach.
- PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*. Brno: Host, 2008.
- ZATLOUKAL, Jan. *L'exist de Jan Čep. Un écrivain tcheque en France*. Paris: Institut d'études slaves, 2014.

Díla s námětem exilu (novější vydání):

- ČEP, Jan. *Polní tráva*. Praha: Vyšehrad, 1999. Spisy Jana Čepa, svazek 3. Zde prózy „Před zavřenými dveřmi“ a „Ostrov Ré“ z knihy *Cikáni* (Mnichov: Sdružení čs. politických uprchlíků v Německu, 1953).
- ČEP, Jan. *Sestra úzkost. Zlomky autobiografického eseje*. Brno: CDK, 1993. Psáno francouzsky 1964–1965, česky poprvé Řím: Křesťanská akademie, 1975.
- HOSTOVSKÝ, Egon. *Dobročinný večírek*. Praha: Melantrich, 1990.
- HOSTOVSKÝ, Egon. *Všeobecné spiknutí*. Praha: Akropolis, 1998.
- KOHOUT, PAVEL. *Konec velkých prázdnin*. Praha: Mladá fronta, 2017.
- KUNDERA, Milan. *Knihy smíchu a zapomnění*. Brno: Atlantis, 2017.
- KUNDERA, Milan. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Brno: Atlantis, 2015.
- ŠKVORECKÝ, Josef. *Příběh inženýra lidských duší*. Brno: Atlantis, 1992.

Karel Komárek působí na Katedře bohemistiky FF UP v Olomouci.

Dobrodruhy proti své vůli v Daňkovicích

TÁŇA KLEMENTOVÁ A KATEŘINA SUCHÁNKOVÁ

V pondělní podvečer jsme s Kateřinou usedaly do auta a zcela nedobrodružně se vydávaly na Vysočinu. Byly jsme takřka spokojené. Jednak proto, že se nám vernisáž v muzeu toho odpoledne povedla, ale hlavně, protože jsme se z Brna pryč těšily. Slovo takřka se tu objevuje kvůli hodi- novému zpoždění, za které v našem dvoučlenném týmu může zpravidla vždycky Táňa. Tentokrát ne. Po několika uzavírkách se naše cesta poměrně zdobrodružnila, ale ne natolik, abychom nedosáhly cíle. Vezly jsme s sebou dílnu nazvanou podle stejnojmenné knihy *Dobrodruhy proti své vůli* americké autorky Joanie Holzer Schirm. Jejím ústředním motivem je příběh několika osob, které pojí společné přátelství, a také židovská identita většiny z nich. Na základě jejich osobních dopisů jsme se následující den ráno chystaly přemýšlet spolu s účastníky daňkovicke historické školy o situaci židovských uprchlíků v 30. a 40. letech 20. století.

Vyprávět židovské dějiny bez fenoménu migrace a zkušenosti uprchlíků jednoduše nejde. Židovské pu- tování se objevuje již v biblických příbězích. Vyvedení z Egypta, stejně jako babylonské vyhnanství, patří do kulturní paměti Židů. Vytvoření diaspory rozprostí- rájí se v římském, křesťanském a islámském světě vedle k tomu, že zde nežili jako cizinci, ale cítili se v těchto světech doma, zůstávali zde usazeni po mnoho generací a přispívali ke kulturnímu i hospodářskému blahobytu těchto území. Náš dopolední program začínal dobou, kdy po desetiletí trvající rovnoprávnosti Židů jejich po- cit domova v Evropě opět dramaticky měnil své obrysy. V začátku dílny jsme prezentovaly téma evropské uprch- lické politiky v první polovině 20. století, včetně faktů, které vrhají kritičtější světlo na československý přístup k židovským uprchlíkům, zejména po uzavření hranice

po „anšlusu“ Rakouska v březnu 1938. Na přístupu k uprchlíkům se totiž ukazuje nejen náš vztah k jiným, ale také proměny naší vlastní identity. Odmítavý postoj vůči židovským uprchlíkům ze strany stále ještě demo- kratické první republiky představuje obrat k etnický chápanému občanství a k třídění migrantů na základě jejich etnicity.

Po mnoha migracích a vyhnáních ve svých dějinách neměli Židé v předvečer druhé světové války poprvé kam odejít. Naráželi na uzavřené hranice, ať již fyzické nebo vytvořené z víz, razítek a finančních záruk. Mnozí historici hodnotí tendence k uzavírání hranic v době holocaustu jako selhání liberálních demokracií, které ukazovalo na přežívající nacionalistické a antisemitské tendence, protekcionářství, stejně jako nepřátelství vůči cizincům. Podobná diskuze o československém přístupu k uprchlíkům často neprobíhá, ačkoli první republika bývá se západními demokraciemi srovnávána. Ohrože- ním Československa po „anšlusu“ Rakouska nelze ta- kovou diskuzi odbývat. V rámci našich vzdělávacích programů se snažíme konstruktivním přístupem k té- matu uprchlické politiky přispívat k tomu, aby výuka vedla jak k rozvoji kritického postoje k vlastním dějinám, tak i k výchově k toleranci, demokratickému myšlení a občanství.

V Československu oficiálně neplatil žádný zákon o azylu a nebylo jasně stanoveno, kdo má být považován za uprchlíka a jaká má mít takový člověk práva. Zatímco vedení německé exilové sociální demokracie, slavní novináři nebo umělci měli větší jistotu ohledně povolení k pobytu, běžní uprchlíci bez rozsáhlých styků byli přijímáni s nedůvěrou, nesměli v Československu pracovat a očekávalo se, že se co nejrychleji vystěhují.

Táňa Klementová (vlevo) a Kateřina Suchánková

Místo azylu jim naše republika poskytovala velmi nejisté útočiště, které bylo pro mnohé jen přestupní stanicí do dalšího exilu. Zpočátku, zhruba do roku 1935, československé úřady mezi židovskými a jinými uprchlíky otevřeně nerozlišovaly a pronásledování Židů bylo uznáváno jako důvod k útěku. Úřady předpokládaly, že židovští uprchlíci budou podporováni židovskými pomocnými organizacemi a co nejrychleji se vystěhují jinam. Po vydání Norimberských zákonů a kvůli zhoršené situaci v Palestině se však pozice židovských uprchlíků začala zhoršovat. Zatímco židovské pomocné organizace byly stále méně schopné rychle zajišťovat jejich emigraci do dalších zemí, československé úřady se obávaly zvýšeného přílivu Židů z Německa a stále méně je chápaly jako uprchlíky, ale spíše jako nežádoucí hospodářské migranty. Zostřování postupu vůči židovským uprchlíkům ukazuje, jak dalekosáhle přispívalo vylučování Židů ze společnosti v Německu a zpochybnění jejich německého občanství k rozdělování na „neárijce“ a „árijce“ i v jiných evropských státech. Vyhánění Židů z Německa tak mělo velký vliv na narušení postavení Židů v celé střední Evropě včetně Československa. Během obsazování Rakouska v břenu 1938 vydalo československé ministerstvo vnitřní zákaz vstupu pro cestující z Rakouska. Přestože zde po „anšlusu“ okamžitě propuklo pronásledování židovského obyvatelstva, českoslovenští pohraničníci vraceli židovské uprchlíky zpět.

O půl roku později došlo k podepsání Mnichovské dohody, která přinesla dosud největší jednorázovou vlnu

uprchlíků v českých dějinách. Ne všichni z nich však byli ve zmenšeném státě vítáni. Židovští a němečtí uprchlíci z pohraničí byli na mnoha místech vraceni zpět, přestože se jednalo o československé občany. Na jejich situaci lze doložit to, že po Mnichovské dohodě převládla úzce pojatá definice uprchlíků, za které byli považováni především etničtí Češi. Striktní postoj československých úřadů však zmírňovaly intervence západních států, především Velké Británie. Ta podmiňovala poskytnutí půjčky na zmírnění dopadů Mnichovské dohody právě tolerantnějším přístupem k uprchlíkům. Na přelomu let 1938 a 1939 se Československo změnilo z dočasného útočiště na zemi, odkud začínaly tisíce lidí kvůli svému židovskému původu nebo politickému přesvědčení utíkat.

V dobovém jazyce byl tento útěk nazýván eufemistickým pojmem „vystěhovalectví“. Takový pojem byl tradičně spojován s migračními proudy motivovanými především sociální situací a nemožností obživy v původní zemi. Emigrace Židů však nebyla vyvolána primárně jejich sociální situací, ale antisemitismem a ohrožením ze strany nacistického Německa. Po okupaci nacisté v protektorátu usilovali, podobně jako v „Třetí říši“ o co nejrychlejší vyhnání Židů do jiných zemí. Emigrace však byla po okupaci Československa a vzniku protektorátu stále obtížnější. Neustále se snižoval počet států, které bylo ochotny židovské uprchlíky přijímat. Západní země bránící se přílivu uprchlíků zaváděly vízovou povinnost a víza vydávaly jen malému množství žadatelů. Americká roční kvóta pro emigranty z Československa byla nízká a na ty, kteří si o povolení o přestěhování požádali až po vzniku protektorátu, již nikdy nedošla řada. Přistěhovalectví do Palestiny bylo omezeno britskou mandátní správou, která se obávala reakcí místního arabského obyvatelstva. Po rozpoutání druhé světové války se počet možných cílových zemí ještě snížil, až byli židovští uprchlíci odkázáni především na ilegální transporty do Palestiny a na čínský přístav Šanghaj.

Počty těch, kterým se podařilo odejít, se proto snižovaly. Zatímco v roce 1939 se z Protektorátu legálně vystěhovalo 19 016 a v roce 1940 ještě 6 176 Židů, v následujícím roce to bylo již jen 535, v roce 1942 pouze 273 a v roce 1943 pouhých 93 osob. Celkem se legálně z Protektorátu vystěhovalo 26 093 Židů, ale k nim je třeba připočítat ty, kteří utekli ilegálně. Celkové číslo se pohybovalo okolo 30 000 Židů. Důsledkem narůstajících obtíží, s nimiž se setkávaly snahy o individuální vycestování, byly hromadné transporty. Menší skupiny židovských uprchlíků, většinou dětí a mládeže, odjížděly do Velké Británie, Dánska nebo Švédska. Větší transporty

byly vypravovány především do Palestiny. Legální cestu do této země zajišťoval Palestinský úřad vedený Jacobem Edelsteinem. Nelegálním transportům se snažila britská správa ze všech sil zabránit a zadržené migranty internovala na Kypru či Mauritiu. Místem, kam mohli protektorátní Židé legálně emigrovat pouze s cestovním pasem a dostatkem financí, ale bez zdlouhavého shánění víz, byla čínská Šanghaj. Celkem zde našlo útočiště asi 20 000 Židů ze střední Evropy. Po japonském útoku na Pearl Harbor v roce 1941 byli Židé bez státní příslušnosti přesunuti do zvláštní čtvrti, kde panovaly velmi chudé poměry, ale nebyli vydáni nacistickému Německu. Po skončení války se většina uprchlíků vystěhovala, nejčastěji do Spojených států amerických.

To je situace, v níž se nachází na začátku naší dílny o dobrodružích z donucení, několik přátel z Čech. Jejich cesty propojené společně stráveným mládím se rozcházejí v roce 1939. Sledujeme doktora Osvalda Holzera, který se dostal do Šanghaje, odkud udržoval písemný kontakt s většinou svých předválečných přátel. Z něj pochází 400 dopisů, které v jeho pozůstalosti našla jeho dcera Joanie a napsala o spletitých osudech jejich autorů knihu. Vedle Holzerova příběhu se účastníci dílny seznámili s osudy bratrů Karla a Františka Schönbauma, Rudolfa Fischera a Karla Ballenbergera. Přestože studentům mnohé z příběhů zůstalo i na konci dílny utajeno, naše ambice byly zcela naplněny. Snažili jsme se společně přemýšlet nad situací, do níž byli tito lidé vtaženi. Hledali jsme řešení, která v jejich životech reálně nepřišla, ale dle nás by byla pomocí. Řešili jsme úlohu jednotlivých států a rozebírali domněnky, zda mohli udělat v rámci své uprchlické politiky víc.

V neposlední řadě jsme se, doufáme, bavili. Posbíraly jsme na pokoji všechny odštířky a kousky laminovací folie, které jsme během příprav programu stihly vyprodukovat. Kateřina zabalila svých šest tašek, které s sebou, nevím doteď proč, vezla. A potom jsme se vrátily domů. Kde jsme našly všechno tak, jak to bylo předchozího dne opuštěno. Pro někoho zneklidňující pocit, pro většinu, hádám, nikoli...

Za pozvání do Daňkovic velmi děkujeme!

Doporučená literatura:

- ARMBRÜSTER, Georg. *Exil Shanghai 1938–1947. Jüdisches Leben in der Emigration*. Teetz: Hentrich & Hentrich, 2000.
- BARZEL, Amnon. *Leben im Wartesaal. Exil in Shanghai 1938–1947*. Berlin: Jüdisches Museum im Stadtmuseum Berlin, 1997.
- BRANDES, Detlef. *Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Praha: Karolinum, 2003.
- ČERNÝ, Bohumil. Emigrace Židů z Českých zemích v letech 1938–1941. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Institut Terezínské iniciativy, 1997.
- DECKER, Ingrid. *Jüdisches Exil in Mexiko und der Dominikanischen Republik 1923–2010*. Konstanz: Hartung-Gorre, 2011.
- EIDHERR, Armin. *Diaspora – Exil als Krisenerfahrung. Jüdische Bilanzen und Perspektiven*. Klagenfurt: Drava, 2006.
- FRANKL, Michal a kol. *Naši nebo cizí. Židé v českém 20. století. Velké a malé dějiny*. Praha: Židovské muzeum v Praze – Institut Terezínské iniciativy, 2013.
- FRANKL, Michal – ČAPKOVÁ, Kateřina. *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*. Praha/Litomyšl: Paseka, 2008.
- Heimat und Exil. Emigration der deutschen Juden nach 1933*. Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag / Suhrkamp Verlag, 2006.
- HEUMOS, Peter. *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München: R. Oldenbourg, 2001.
- JIRÁNEK, Jiří. *Češi a Slovinci v Chile ve 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012.
- JONÁKOVÁ, Martina. *Český exil v Mexiku během druhé světové války*. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Středisko iberoamerických studií. Vedoucí práce Josef Opatrný. Praha, 2014.
- KRATOCHVÍL, Jan. *Český a slovenský exil 20. století*. Brno: Meadow Art, 2003.
- VOTICKÁ, Anna. *Zachráněna v šanghajském ghettu*. Praha: P3K, 2010.
- SCHIRM-HOLZER, Joanie. *Dobrodruhy proti své vůli*. Praha: Triton, 2014.
- WITTENZWEI, Werner. *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und Palästina*. Leipzig: Reclam, 1987.

Táňa Klementová a Kateřina Suchánková pracují v brněnské pobočce Oddělení pro vzdělávání a kulturu Židovského muzea v Praze.

Vlny ruské emigrace

KATEŘINA HLOUŠKOVÁ

Za historický počátek ruské politické emigrace byly označovány různé události, avšak až do tzv. povstání děkabristů (1825), šlo spíše o důsledky palácových převratů či snah různých klik ovládnout trůn. Skutečná politická opozice proti carskému samoděržavnému režimu vzniká až po napoleonských válkách, reakce Mikuláše I. na jakékoliv reformní snahy však byla natolik razantní, že zde mluvíme spíše o jednotlivcích, maximálně desítkách opozičně naladěných významných rodin. Jako jeden příklad za všechny může snad posloužit nesmírně bohatá a vlivná rodina Děmidovů, jejíž jedna z větví se natrvalo přesunula na Apeninský poloostrov, konkrétně do Toskánska. Děmidovovi, nesmírně bohatí vlastníci dolů a továren na Urale, se sice na povstání děkabristů nijak nepodíleli, jejich obdiv k Napoleonovi byl však všeobecně známým faktem. První významnější ruské diaspory nicméně vznikly až na přelomu 19. a 20. století, a to zejména v Ženevě, Paříži a Londýně. Zde také působily tehdy v Rusku zakázané politické strany. Jejich řady se výrazněji rozšířily po první neúspěšné revoluci roku 1905, kdy nedobrovolně ze země odešly i známé postavy ruské inteligence jako Konstantin Balmont, Maxim Gorkij, Ilja Erenburg či Nikolaj Minskij. V této době také v Paříži vzniká Ruská škola společenských studií. Tato první výrazná vlna ruské emigrace, jež končí zlomovým rokem 1917, se označuje jako „nultá emigrace“.

První vlna

Jako „první vlnu ruské emigrace“ jsme si zvykli označovat až výraznou vlnu odchodů, jež je spjata s nástupem bolševiků a revolucí roku 1917, po níž se Rusko na následující tři roky propadlo do chaosu občanské války. Skutečně „Rusko mimo Rusko“ tak začíná vznikat na počátku 20. let 20. století, kdy už nebylo pochyb o konečném vý-

sledku občanské války. Prvním střediskem ruské emigrace se již v roce 1920 stal dnešní Istanbul (tehdejší Cařihrad), z politických důvodů se nicméně již koncem téhož roku ruští emigranti posunují do západní Evropy. Cesty ruské emigrace směřovaly do Polska, Bulharska, Jugoslávie, Československa (tzv. Ruská pomocná akce), Německa, Itálie, Francie, Belgie, ale také Pobaltí, Finska či Británie. Odhaduje se, že v rámci první vlny ruské emigrace odešel jeden až tři miliony obyvatel. Ve 20. letech v Evropě vznikla početná centra, v jejichž rámci se rozvíjel kulturní a politický život emigrace. Obecně lze ruskou emigraci rozdělit do pěti specifických skupin: v první řadě šlo o generaci spisovatelů, která tvořila tzv. stříbrný věk ruské literatury, symbolisty (Balmont, Gippius, Ivanov, Merežkovskij), neorealisty (Čirikov, Kuprin, Šmeljov, Zajcev), akméisty otřesené popravou Nikolaje Gumiljova (Chodasevič, Adamovič). Druhou skupinu tvořili představitelé ruské náboženské filozofie (Bulgakov, Fedotov, Šestov, Zeňkovskij). Třetí hudebníci (Stravinskij, Rachmaninov, Glazunov) a malíři (Benois, Somov, Repin). Čtvrtou skupinu reprezentovali vědecktí pracovníci z nejrůznějších oborů (Sikorskij). Z bolševického Ruska na Západ směřovali také zástupci veškeré opozice, monarchisté (velkoknížata Nikolaj Nikolajevič, Kiril Vladimirovič, Marie Fjodorovna), generálové bílé armády (Děnikin, Wrangel), kadeti (Nabokov, Sruve, Maklakov, Šulgin) ministři bývalé prozatímní vlády (Lvov, Miljukov, Těreščenko), eseři (Rudněv, Višňak) i menševici (Plechanov, Martov). Proti mnohým představitelům opozičně naladěné inteligence zasáhla samotná bolševická vláda, když na podzim roku 1922 na tzv. parníku filozofů na Leninův příkaz ze země vyhostila 170 nejvýraznějších osobností domácí inteligence. Kromě pěti výše zmíněných skupin nelze opomenout ani značné množství řadových vojáků a civilního obyvatelstva. Výraznou skupinu tvořili také studenti vysokých škol.

Druhá vlna

Na konci druhé světové války se mimo svoji zemi ocitlo osm milionů občanů SSSR. Celá řada těchto osob ruské území opustila nedobrovolně, ale pro značnou část z nich návrat do vlasti nepřipadal v úvahu. V rámci tajného dodatku tzv. Jaltské konference byly na sovětské území nedobrovolně přepraveny více než dva miliony vojenských uprchlíků a odpůrců stalinského režimu, čekala je deportace do gulagů nebo okamžitá poprava. Rusové, kteří deportacím unikli, se ocitli pod ochranou organizací UNRRA a IRO, současně se pro uprchlíky zavedlo označení DP (Displaced Person). Takto označené osoby byly soustřeďovány v britských a amerických okupačních zónách Rakouska, Německa a Itálie, pro většinu emigrantů však tyto země představovaly pouze přestupní body v jejich další cestě do USA, Jižní Ameriky a Austrálie. Pouze malá část ruských emigrantů byla ochotna zůstat v poválečné Evropě, v takovém případě se jejich centry stávala zejména západoněmecká města Mnichov a Frankfurt nad Mohanem. Druhá vlna emigrace skončila spuštěním železné opony a neprodyšným uzavřením celého východního bloku.

Třetí vlna

Po smrti Stalina v březnu 1953 došlo k částečnému uvolnění poměrů, období tzv. tání značně oživilo domácí intelektuální činnost, opoziční postoje však velice brzy narazily na mantinely proklamovaného režimního uvolnění. V tomto kontextu se ke konci 50. let začala formovat třetí vlna ruské emigrace, která začala nabírat na síle začátkem 60. let. Jedinou legální možností, jak opustit Sovětský svaz, představovalo právo na „spojení rodin“, čehož po vyhlášení nezávislého státu Izrael využívali především ruští Židé. Hlavní proud nežidovských emigrantů tak i nadále tvořili lidé, kteří žádali o azyl až po nelegálním překročení západních hranic. Změna nastala na počátku 70. let, kdy sovětská emigrační politika pod nátlakem západní Evropy otevřela cestu na západ i nežidovským občanům SSSR. Této změny však režim záhy využil ve svůj vlastní prospěch a tzv. nuceným vysídlením se zbavoval nepohodlné vnitřní opozice. Mezi nejvýraznější osobnosti nucené emigrace patřil Alexandr Solženicyn, Vladimír Bukovskij či Andrej Tarkovskij. Zatímco emigrace 60. a 70. let měla ještě jednoznačně politický charak-

Kateřina Hloušková

ter, v průběhu 80. let byla politická motivace nahrazena spíše motivací osobní.

Doporučená literatura:

- BRODSKIJ, Josif. *Vodoznaky. Zrcadlení času*. Praha: Prostor, 2003.
- BUKOVSKIJ, Vladimír. *A vítr se vrací. Příběh disidenta*. Praha: Volvox Globator, 2012.
- HLOUŠKOVÁ, Kateřina – KOMENDOVÁ, Jitka – ŘOUTIL, Michal – TĚRA, Michal – VYDRA, Zbyněk. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017.
- CHAMBERLAINOVÁ, Lesley. *Parník filozofů. Lenin a vyhnání inteligence*. Praha: Mladá fronta, 2009.
- PUTNA, Martin C. – ZADRAŽILOVÁ, Miluše. *Rusko mimo Rusko: dějiny a kultura ruské emigrace 1917–1991*. Brno: Petrov, 1994.
- ROTH Joseph. *Cesta do Ruska. Fejetony, reportáže, poznámky v deníku 1919–1930*. Brno: CDK, 2017.
- RYČLOVÁ, Ivana. *Ruské dilema*. Brno: CDK, 2006.
- RYČLOVÁ, Ivana. *Mezi kladivem a kovadlinou*. Brno: CDK, 2012.
- ZUBOV, Andrej (ed.) *Dějiny Ruska 20. století*. (dva díly) Praha: Argo, 2014/2015.

Kateřina Hloušková je historička; pracuje v Centru pro studium demokracie a kultury.

Jazz v exilu aneb exil jako úděl jazzového hudebníka první poloviny dvacátého věku

VÍT HLOUŠEK

Téma vztahu jazzu a politiky bylo po celé dvacáté století tématem významným a komplikovaným. Zejména totalitní režimy první poloviny dvacátého věku, komunismus, fašismus a nacismus, měly s jazzem problémy, protože ho vcelku správně vnímaly jako svobodnou hudbu vnitřně svobodných lidí, která se jen obtížně nechala glajchšaltovat podle potřeb budování totalitní společnosti. Proto také řada jazzmanů dříve nebo později totalitní státy opouštěla, což v případě reálně socialistických režimů platilo až do jejich hořkého konce na sklonku 80. let.

Exil se tak stal v jistém slova smyslu stavem pro evropské jazzmany poměrně typickým, někdy chtěným, ale většinou vnuceným kombinací politických, společenských či ekonomických podmínek. A netýkal se, jak uvidíme, jen nedemokratických režimů. Ostatně, první vlna dočasného a většinou dobrovolného exilu trvala v Evropě od konce první do začátku druhé světové války a skládala se z amerických hudebníků působících dlouhodobě v Evropě. Další vlna exilu již zdaleka tak radostná nebyla, neboť po nástupu Adolfa Hitlera k moci v Německu se prudce zhoršilo postavení místních jazzmanů židovského původu a exil tak pro ně znamenal doslova otázku života a smrti. Druhá světová válka, respektive nacistická okupace většiny západní a střední Evropy proměnila tuto část kontinentu v poměrně velkou sféru nucené vojenské i pracovní migrace, která se týkala i jazzových hudebníků. A konečně musíme alespoň vzpomenout exil středo-

a východoevropských jazzmanů po nástupu komunistů k moci. Odtud struktura textu zpracovaná v následujících čtyřech krátkých zastaveních.

Exil radostný aneb An American in Paris

Americká hudba začala ovlivňovat Evropu již před první světovou válkou. Fenomény jako ragtime, minstrel show či cakewalk byly populární od přelomu století a dokonce i rakousko-uherské a ruské vojenské kapely měly v repertoáru nové rytmy těsně předjazzového věku. O to silnější pak byl vliv americké populární hudby v meziválečném období a to zejména ve 30. letech, kdy byl tradiční jazz vystřídán swingem, „hudbou pro miliony“, respektive první pop music mladé generace se skutečně globálním dosahem.

První američtí jazzmani se do Evropy podívali v souvislosti se vstupem USA do první světové války v letech 1917 a 1918. Americké jednotky bojující ve Francii a Itálii s sebou samozřejmě přivezly i vojenské kapely a některé z nich, zejména ty z černošských pluků, byly proslulé tím, že hrály hojně novou synkopovanou hudbu a přinášely ji do koncertních sálů i na gramofonové desky Londýna, Paříže či Milána (které se spolu s Turínem stalo na prahu 20. let centry italského jazzu, zatímco Řím si na

své výsadní postavení musel v této oblasti počkat až do poválečného nástupu be-bopu). Dodnes vzpomínaným je poručík James Europe Reese, dirigent vojenské kapely 396 pěšího pluku „Harlem Hellfighters“, který v průběhu roku 1918 bavit americké, ale i britské a francouzské jednotky na různých francouzských bojištích. Nebyli to však jen vojáci a rozhodně to nebyly druhořadé kapely. Například žák Antonína Dvořáka Will Marion Cook se svým rozsáhlým souborem Syncopated Orchestra hrál v Londýně podobně jako kvintet Original Dixieland Jazz Band, bělošský soubor z New Orleansu proslulý faktem, že nahrál v září 1917 první skutečně jazzovou gramofonovou desku.

Original Dixieland Jazz Band se stal inspirací, z níž žila několik let první generace britských jazzových hudebníků. Podobnou roli katalyzátoru jazzu ve Francii plnil soubor Louis Mitchell's Rhythm Kings, který „obrátil“ na jazz například i houslistu Stéphane Grappelliho. I ve dvacátých a třicátých letech jezdily americké soubory často na evropská turné, kde slavily finanční úspěchy a užívaly si obrovský entusiasmus mladého evropského publika. Platilo to o souborech méně významných a tím více i o tehdejších hvězdách jako Duke Ellington (evropská turné v letech 1933 a 1939) nebo Louis Armstrong (cestující po západní Evropě v letech 1932–1934).

Mnozí, zejména černošští hudebníci, se v Evropě usazovali dlouhodobě. Vedly je k tomu podobné motivy jako řadu tehdejších amerických umělců typu Francise Scotta Fitzgeralda, tedy jakási větší volnost míst jako Londýn či Paříž, ale u černošských jazzmanů zde byl také jiný přístup velkoměstského publika, které na rozdíl od amerického nevystupovalo rasisticky. Ve 20. letech dokonce fungoval jakýsi ekonomický rasismus naruby, když černošští jazzmani získávali daleko lepší platové podmínky. To platilo ostatně i pro Prahu: v orchestru Červeného esa hrával Art LaNier, který nebyl žádný skvělý hudebník, ale zato svým exotickým zjevem ztvrzoval jazzové ambice tehdejšího kabaretiéra E. F. Buriana, a v letech 1934–1936 v Praze působil dokonce špičkový pianista Joe Turner.

První vlaštkou tohoto typu byla černošská taneční a hudební revue The Chocolate Kiddies, jejíž hot jazzovou kapelu vedl Sam Wooding. V polovině 20. let projela doslova celou Evropu včetně Sovětského svazu a jen málokdo z hudebníků se vrátil do USA. Někteří našly působiště v orchestru Noble Sissla, který dlouhodobě vystupoval v Londýně, jiní si založili vlastní orchestry. Z těch získal největší slávu Willie Lewis and his Negro Band, který se usadil v Paříži, a když byla tato okupována nacisty, odjel ještě do Švýcarska, kde stihnul před vstupem do války

nahrát výborné snímky. Ještě dobrodružnější byly osudy zpěvačky a trumpetistky Valaidy Snow přezdívané Little Louis po Armstrongovi, která byla zatčena v Kodani v roce 1941 za dealování drog a měla velké štěstí, že ji ještě v roce 1942 dánské úřady vydaly do USA válce navzdory.

Přímý kontakt s těmito vynikajícími hudebníky samozřejmě velmi napomohl rozvoji evropského jazzu a to zejména ve druhé polovině 30. let, kdy v Evropě dlouhodobě působili dva z největších velikánů – tenor-saxofonista Coleman Hawkins (1904–1969) a altsaxofonista (respektive vlastně multiinstrumentalista) a aranžér Benny Carter (1909–1991). Oba dva začínali v Londýně (Carter měl dokonce za úkol modernizovat již poněkud archaický sound tanečního orchestru BBC), ale oba dva projeli postupně celou západní Evropu a všude na svých toulkách vydatně nahrávali a jamovali s místními jazzmany. Není divu, že saxofonové sekce západoevropských bigbandů konce 30. let zněly tak dobře.

Exilem k záchraně života aneb židovští hudebníci v Německu

Zatímco Američané ještě užívali plnými doušky evropských příležitostí, byla již v Evropě místa, kde politické klima jazzu nepřálo. Vyložené tažení proti jazzu sice začalo v Německu až v roce 1937, ale už o rok či dva předtím jak Hawkins, tak Carter odmítli plánovaná turné po Třetí říši. Příčinou byl samozřejmě rasismus nacistického režimu, který již v té době tvrdě dopadal na německé jazzmany židovského původu. Kombinace Goebbelsova konceptu zvrhlé hudby (Entartete Musik) a norimberských rasových zákonů skutečně vyhnala z Německa nejen jazzové, ale i řadu „vážných“ hudebníků. Vzpomeňme jen jména jako Arnold Schönberg, Ernst Krenek, Kurt Weill či i v Praze působící Erwin Schulhoff, kteří, pokud neutekli, skončili již před válkou v koncentračních táborech.

Z jazzmanů připomeňme jen ta nejznámější jména. Perzekuce postihly velmi rychle průkopníka německého velkokapellového swingu Jamese Koka i řadu hudebníků z okruhu jeho „Solisten“. Kok, původem rumunský Žid, který ještě na jaře 1935 nahrával v Berlíně výborné swingové orchestrálky, naštěstí na nic nečekal a konec roku 1935 již strávil v Rumunsku. Válku přežil v neutrálním Švýcarsku a do Berlína, který měl velmi rád, se vrátil až v 50. letech. Židovská kabaretní kapela Weintraub's Syncopators, která hrála jak jazzové kousky, tak ostatní tehdy populární hudbu, a evropskou proslulost získala díky účinkování ve filmu Modrý anděl, byla další obětí.

Po nástupu nacistů odešli tito hudebníci z Německa, cestovali Evropou, Asií i Blízkým východem, aby v roce 1937 zakotvili v Austrálii. Tam byli ovšem tito odpůrci nacistického režimu po vypuknutí války zatčeni jako představitelé nepřátelské mocnosti...

Je třeba dodat, že řada židovských hudebníků uprchla i v letech 1938–1939 z tehdejšího Československa či Protektorátu, jako například leadeři dvou prestižních pražských tanečních orchestrů Harry Harden (vlastním jménem David Stoljarovič) a Harry Osten (vlastním jménem Siegfried Grzyb) či pianista, aranžér a organizátor studentských amatérských kapel Milan Halla.

Exulanti na cestách „Nové Evropy“ aneb evropští jazzmani v nacistickém Německu za druhé světové války

Když se třicátá léta pomalu posouvala směrem k další dekádě, zasáhli nacisté neblaze prostřednictvím okupace do jazzových dějin dalších evropských zemí. Jazz zcela vymýtit nemohli, byť se zejména na začátku války docela snažili zbavit jej jeho americké (a v podmínkách kontinentální Evropy velmi zásadní) britské inspirace. Když se válka v letech 1942–1943 přehoupala do pro Německo nejtěžší fáze, musela se však změnit i nacistická politika vůči jazzu. Goebbels sice mohl ve svém únorovém projevu v berlínském Sportovním paláci mluvit o nadšení totální války, ale bylo jasné, že těžce zkoušené obyvatelstvo potřebovalo nejen ideologii, ale také nějaké rozptýlení. A to kromě filmu poskytovala zejména jazzová hudba.

Sám nacistický Berlín se během války proměnil podobně jako jiná velká německá průmyslová centra ve specificky kosmopolitní město. Bylo to samozřejmě v důsledku pobytu nuceně nasazených dělníků ze všech koutů okupované Evropy. Tito dělníci, ale i sami Němci, potřebovali kompenzaci pracovního a válečného úsilí v podobě tehdejší populární hudby. Proto se Berlín v první polovině 40. let také proměnil *nolens volens* v Mekku evropského jazzu, kde kromě holandských, německých či skandinávských bigbandů hráli také italsí hudebníci, jako třeba velmi oblíbený oktet Tullia Mobiglii.

Němcům i nuceně nasazeným po celé Třetí říši hrály takové big bandy, jako holandská kapela Ernsta van't Hofa, belgické orchestry Stana Brenderse a Fuda Candrixe či koncem války možná nejlepší kontinentální big band Dicka Willebrandtse, který díky práci pro nacistickou rozhlasovou propagandu udržoval kontakt s nejmoder-

Vít Hloušek

nějším americkým jazzovým vývojem. Podobně jako Willebrandts, byl v rozhlasovém éteru po celé Evropě šířen i Theo Uden Masman a jeho legendární holandská kapela Ramblers, jejíž klíčový aranžér Jack Bulterman psával v době nacistické okupace aranžmá hraná profesionálními i amatérskými kapelami po celé okupované Evropě i na dalších místech, a to až hluboko do poloviny 50. let. Řada těchto hudebníků spolupracovala i s propagandistickou kapelou operující přímo pod Ministerstvem propagandy Charlie and his Orchestra, případně s Deutsches Tanz- und Unterhaltungsorchester. Za to byli po válce dost často perzekvováni, během ní však přispěli velmi specifickým a proměnlivým střípkem do mozaiky jazzových exilů dvacátého věku.

Dělali to ostatně i jazzmani čeští. Koneckonců Deutsches Tanz- und Unterhaltungsorchester sídlil koncem války v Praze, která přece jen tolik netrpěla bombardováním, jako německá města. A díky tomu v Praze existovalo i výborně vybavené nahrávací studio, ve kterém působil tzv. Interradio zaměřené na propagandistické vysílání do Severní i Latinské Ameriky. Pro toto vysílání sestavil jazzový orchestr český trombonista Jan Číž. Od konce roku

1943 psal aranžmá pro Charlie and his Orchestra Kamil Běhounek a ta pak tvořila základ repertoáru jeho big bandu, se kterým hrál od jara 1945 americkým vojákům na Plzeňsku a v Německu. A nesmíme zapomenout ani na české nuceně nasazené dělníky, o jejichž hudební rozptýlení se starala organizačně Národní odborová ústředna zaměstnanecká, která za nimi na území Protektorátu i samotné Říše vysílala řadu českých tanečních a jazzových hudebníků včetně takových jmen jako R. A. Dvorský či Karel Vlach.

Exilem ke svobodě aneb cesty jazzmanů přes železnou oponu

Již vzpomenuť Milan Halla se do Prahy vrátil po druhé světové válce a působil v britské vojenské uniformě a díky svému klavíristickému umu jednoznačnou senzaci. V roce 1947 se svým triem nahrál pro Ultraphon dokonce povedenou swingovou desku. Po nástupu komunistů k moci však již zkušený exulant Halla na nic nečekal a do Británie se vrátil. Ostatně, nebyl mezi českými jazzmany zdaleka sám. Do exilu odešli kapelník a skladatel Kamil Běhounek, skladatel a textař Jiří Traxler nebo takřka kompletní soubor Rytmus 47/8/9, jedna z prvních středoevropských kapel, která úspěšně provozovala moderní jazz v tehdejší podobě be-bopu.

Jazzmani hojně opouštěli samozřejmě i další rodící se socialistické ráje na zemi konce let 40. Nejvíce jich emigrovalo z východního Německa. Důvody jsou nasnadě. Až do stavby berlínské zdi v roce 1961 nebyly německo-německé hranice úplně neprostupné, což se týkalo zejména jedné z Mekk německého jazzu – Berlína. Na Západ tak již velmi záhy přešli pozdější úspěšní leadeři velkých rozhlasových tanečních a jazzových orchestrů jako Horst Kudritzki či Erwin Lehn, jejichž kariéra začala zpravidla v roce 1947 na tehdejších východoberlínských deskách etikety Lied der Zeit, z níž se pak stala východoněmecká obdoba Supraphonu Amiga. V tomto prvním proudu odešly ze socialistických zemí stovky či tisíce jazzmanů.

Svým způsobem symptomatický byl osud nejprve malé kapely a později big bandu Dresdner Tanzsinfoniker. Původní zakladatel kapely Joe Dix odešel směrem do západních sektorů ještě před oficiálním rozdělením Německa. Kapelu po něm převzal Heinz Kretzschmar, pod jehož vedením orchestr získal nejen nebývalou po-

pularitu, ale také nebývalou pozornost funkcionářů SED, kteří v jeho existenci viděli „element ohrožující stát“ a začali hledat důvody, proč orchestr rozpustit. V prosinci 1950 způsobili najatí návštěvníci koncertu výtržnosti a na orchestr byl uvalen policejní zákaz. Sám Kretzschmar dostal zákaz činnosti odůvodněný tím, že provozuje „kulturně škodlivou, mládež negativně ovlivňující a veřejnou morálku a bezpečnost ohrožující hudbu.“ O několik týdnů později emigroval celý orchestr s výjimkou klavíristy Güntera Höriga do Spolkové republiky. Dresdner Tanzsinfoniker pak pod Hörigiovým vedením působili v NDR až do jejího konce.

Snaha o demokratický exil ovšem neskončila ani poté, co byla v polovině 50. let stalinistická fáze středoevropských reálně socialistických režimů vystřídána určitým oteplením. Toho naopak využila řada jazzmanů a v nových volnějších podmínkách vycestovali. Někteří legálně, jako v roce 1957 zakladatel tanečního orchestru polského rozhlasu Jan Cajmer, který dostal možnost vyjet „na léčení“, jiní ilegálně. Příkladem budiž Charles Bovery (vlastním jménem Karel Nejd). Tento někdejší saxofonista orchestrů Emila Ludvíka či Karla Vlacha působil v Polsku již za války a patřil k průkopníkům polského swingu. V roce 1958 využil výjezdu na výstavu Expo v Bruselu a do Polska už se nevrátil. Připomeňme i německý exil Karla Krautgartnera po srpnové okupaci Československa v roce 1968.

Doporučená literatura:

- BERGMEIER, Horst J. P. – LOTZ, Rainer E. *Hitler's Airwaves: The Inside Story of Nazi Radio Broadcasting and Propaganda Swing*. New Haven: Yale University Press, 1997.
- HLOUŠEK, Vít. American in Paris: americké impulsy evropskému jazzu a swingu mezi světovými válkami. *Kontexty* III(3), 2011, s. 47–54.
- HLOUŠEK, Vít. Swing ve stínu hákového kříže. *Proglas*, XVI(1), 2005, s. 12–16.
- KATER, Michael H. *Different Drummers: Jazz in the Culture of Nazi Germany*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2003.
- KOURA, Petr. *Swingři a potápky v protektorátní noci: česká swingová mládež a její horkej svět*. Praha: Academia, 2016.
- TRAXLER, Jiří. *Život v rytmu swingu*. Praha: BVD, 2012.

Vít Hloušek je profesorem politologie na FSS MU v Brně.

Chilská kinematografie odporu

JAROMÍR BLAŽEJOVSKÝ

Rozlišujeme přirozenou migraci filmařů, kteří nacházejí tvůrčí příležitosti v jiných zemích (z poslední doby Mexičané v Hollywoodu Alejandro González Iñárritu, Alfonso Cuarón či Guillermo del Toro, tamtéž Ang Lee z Tchaj-wanu nebo John Woo z Hongkongu), a exil, motivovaný politiky: Michael Curtiz (Mihály Kertész) a Alexander (Sándor) Korda opustili Maďarsko po porážce Republiky rad; Fritz Lang, Billy Wilder, Fred Zinnemann či Robert Siodmak odešli z Německa po nástupu Hitlera; Luis Buñuel a Luis Alcoriza našli za Francovy diktatury trvalé útočiště v Mexiku. Ruský režisér Jakov Protazanov se v roce 1920 přemístil do západní Evropy, ale o tři roky později se vrátil a stihl natočit ještě osmnáct převážně skvělých sovětských filmů.

Počertný exil vytvořili Češi, a to ve třech vlnách (po Mnichovu 1938, po únoru 1948, po srpnu 1968), jak ukázal Jiří Voráč v monografii *Český film v exilu* (2004). Polské osudy byly rozmanitější: Aleksander Ford opustil Polskou lidovou republiku po antisemitské kampani na jaře 1968, v dubnu 1980 se na Floridě oběsil. Roman Polański, Jerzy Skolimowski a Andrzej Żuławski během působení na Západě PLR navštěvovali; ve Francii usazený Walerian Borowczyk vytvořil v polské produkci *Historii hříchu* (Dzieje grzechu, 1975). Také Lucian Pintilie pracoval ve Francii, ale souběžně natočil v Rumunsku komedii *Proč zvoní zvony, Mitico?* (De ce trag clopotele, *Mitică?*, 1981/1990). Z Jugoslávie někteří autoři po kampani proti tzv. černé vlně (1969) na čas odešli (Dušan Makavejev, Želimir Žilnik), ale jiní zde našli dlouhodobé (František Čáp) či jednorázové (Vojtěch Jasný, Lucian Pintilie) působiště.

Jedinečné postavení v dějinách kinematografie získal exil chilský. Trval od vojenského převratu 11. září 1973, jeho konec však nelze zřetelně vymezit: v říjnu 1988 Chilelané v referendu rozhodli o odstoupení generála Augusta

Pinocheta z vedení státu, k tomu však fakticky došlo až v roce 1990. Do roku 1998 zůstal vůdce junty vrchním velitelem armády.

Výjimečnost chilského exilu byla dána několika faktory. Z mnoha převratů v Latinské Americe měl chilský puč největší publicitu. Probíhal doslova v přímém přenosu, počínaje ranní zprávou o vzpouře vojenského námořnictva ve Valparaísu, přes obléhání prezidentského paláce, smrt prezidenta Salvadora Allenda, uvěznění sympatizantů Lidové jednoty na Národním stadionu v Santiagu a následné mnohaměsíční zprávy o popravách a mučení. 16. září byl zastřelen zpěvák Victor Jara, 23. září zemřel básník Pablo Neruda. Zprávy hovořily o dvaceti tisíci zabitých, dnešní odhad činí přes tři tisíce usmrcených a zmizelých, více než desetinásobek vězňených. Do exilu odešlo přes 200 tisíc obyvatel desetimilionové země. Intelektuálové se rozletěli do mnoha zemí; solidárně vítáni, podávali svědectví.

Za vlády Lidové jednoty (1970–1973) se podařilo vyrobit dvanáct celovečerních filmů, mezi nimi snímek režiséra Alda Francíi *Nestačí se modlit* (Ya no basta con rezar, 1971), uvedený tehdy i v naší distribuci, a barokní revoluční epos *Zaslíbená země* (La tierra prometida, Chile-Kuba 1972) Miguela Littína. Prostory státní společnosti Chile Films, budované dle příkladu Kubánského filmového institutu (ICAIC), v den puče obsadila armáda, filmové a magnetofonové pásy byly páleny na ulicích společně s knihami. Do exilu odešli téměř všichni filmaři. K výjimkám patřil Aldo Francía, který se vrátil k původní lékařské profesi, a Silvio Caiozzi, jemuž nedlouho po puči podařilo dokončit snímek *Vě stínu slunce* (A la sombra del sol, 1974). Za obtížných podmínek realizoval pak v letech 1976–1978 černobílý, na 16mm formátu

snímaný film *Julio comienza en julio* (slovní hříčka znamená Červenec začíná v červenci a zároveň Julio začíná v červenci). Pravidelná výroba filmů ožila až v roce 1984.

V cizině vzniklo v letech 1973–1985 kolem 180 chilských snímků, z toho asi třetina celovečerních. Vyhnaní působili v šestnácti zemích. Před pojmem exilová kinematografie dávali přednost termínu kinematografie odporu (el cine de resistencia), jak ho formulovala chilská delegace (Miguel Littín, Raúl Ruiz, Valeria Sarmiento, Nelson Villagra) na 10. festivalu nového filmu v Pesaru 1974. V československých kinech byl do roku 1989 uveden jeden chilský snímek z doby před rokem 1970, jeden z doby Lidové jednoty a osm celovečerních z exilové tvorby. Několik dokumentů odvysílala ČST.

Největšího věhlasu dosáhl Miguel Littín (1942). Jeho úchvatné *Svědectví obce Marusia* (Actas de Marusia, 1975), natočené v Mexiku s italským hercem Gianem Mariou Volonté v hlavní roli a provázené údernou hudbou řeckého exulanta Mikise Theodorakise, bylo uvedeno v soutěži 29. MFF v Cannes a nominováno na Oscara – sugestivní rekonstrukce masakru, k němuž došlo v chilském ledkovém dole roku 1925.

Výraznou skupinu v hispanofonní próze tvoří romány o diktátorech. *Nápravu dle metody* (El recurso del método) kubánského prozaika Alejo Carpentiera, představitele tzv. zázračného reálna, adaptoval Miguel Littín ve stejnojmenném ironickém epickém velkofilmu, natočeném v kubánsko-francouzsko-mexické koprodukci a uvedeném v soutěži 31. MFF v Cannes 1978. V úloze diktátora, jenž střídavě pobývá v pařížských salonech a nevěstincích a krutě potlačuje vzpoury ve své zemi, exceloval Nelson

Villagra (1937); chilský herec, jenž našel azyl v Havaně (1975–1986). K nejskvělejším kreacím Nelsona Villagry patřila role plantážníka ve skvostném podobenství Tomáše Guttiéřeze Aley *Poslední večere* (La última cena, Kuba 1976). K nám se *Náprava dle metody* dostala až na 22. MFF v Karlových Varech 1980, od jara 1981 bavila diváky filmových klubů, koncem osmdesátých let z repertoáru zmizela. Když byl Miguel Littín v zimě 2010 hostem brněnského festivalu Cinema mundi, hovořil o *Nápravě dle metody* jako o nezvěstném filmu, jehož kopie se ztratily neznámo kam. Nyní je však dílo v Chile k dispozici, mimo jiné online.

Následovala *Vdova Montielová* (La viuda de Montiel, Mexiko-Kolumbie-Venezuela-Kuba 1979) podle stejnojmenné povídky Gabriela Garcíi Márqueze, s Geraldinou Chaplinovou a Nelsonem Villagrou. Lyrický *Alsino a kondor* (Alsino y el cóndor, Nikaragua-Mexiko-Kuba-Kostarika 1983) oslavoval podíl dětí na sandinovské revoluci; na 13. MFF v Moskvě získal Zlatou medaili a byl nominován na Oscara. V roce 1985 se Littínovi podařilo pod falešnou identitou proniknout do Chile, kam měl vstup zakázán, a navzdory diktatuře tajně natočit dokument *Svědectví o Chile* (Acta general de Chile, 1986; čtyři díly pro televizi, 120 minut pro kina). Jeho vyprávění zaznamenal Gabriel García Márquez v knížce *La aventura de Miguel Littín clandestino en Chile*, česky pod názvem *Chile očima skryté kamery* (Knihovna Rudého práva, 1987), podruhé jako *Dobrodružství Miguela Littína v Chile* (Odeon, 2007).

Nejpilnějším chilským filmařem byl Raúl Ruiz (1941–2011), jenž se usadil ve Francii. Jeho režijní filmografie zahrnuje 119 titulů, českým a slovenským divákům však zůstával dlouho neznámý. Do zdejších kin pronikl až jeho *Čas znovu nalezený* (Le temps retrouvé, 1999) podle cyklu Marcela Prousta *Hledání ztraceného času*. V roce 2005 jsme se s Raulem Ruizem setkali na 40. MFF v Karlových Varech, kde soutěžil jeho snímek *Ztracené panství* (Le domaine perdu), natočený zčásti v Rumunsku. Režijně činná byla i jeho manželka a spoluscenáristka Valeria Sarmiento (1948).

Patricio Guzmán (1941) se proslavil jako tvůrce třídílného (v ČST uvedeného) dokumentu *Bitva o Chile* (La batalla de Chile, 1973–1979): „Věřil jsem, že filmuji revoluci, ale ve skutečnosti jsem filmoval kontrarevoluci.“ Jeho *Větrná růžice* (La rosa de los vientos, Kuba-Venezuela-Španělsko 1983) čerpala z mytologických prvků. Nedávno jsme od Guzmána viděli kosmicky koncipovaný esej *Perletův knoflík* (El botón de nácar, 2015) o plynutí času: z těl umučených, připoutaných ke kolejnicím a shozených do moře, jsou fosilie.

Jaromír Blažejovský

O hranou rekonstrukci Pinochetova puče se jako první pokusil Helvio Soto (1930–2001) ve francouzsko-bulharské koprodukcii *Prší na Santiago* (Il pleut sur Santiago, 1975) s mezinárodním obsazením (Bibi Anderssonová, Annie Girardotová, Jean-Louis Trintignant aj.). Absolvent moskevského VGIKu Sebastian Alarcón (1949) realizoval v Mosfilmu *Noc nad Chile* (Noč nad Čili, 1977). Z dalších exilových snímků, které byly uvedeny ve zdejší distribuci, doplňme *Přechod* (Der Übergang, NDR-Bulharsko 1977) Orlanda Lüberta (1945) a *Barvu osudu* (A cor do seu destino, 1986) Jorgeho Durána, jenž odešel do Brazílie.

Neviděli jsme u nás drama o výsledcích a torturách *Nezvěstní zadržení* (Prisioneros desaparecidos, 1979), které v kubánské produkci natočil Sergio Castilla (1942), usazený ve Švédsku. V komedii *Cizáček* (Gringuito, 1998) vyprávěl Castilla o osmiletém Chilanovi, jenž vyrostl s rodiči exulanti v New Yorku a musí si zvykat na svou vlast. Pedro Chaskel (1932) odešel po puči na Kubu, kde mj. vytvořil třináctiminutový esej *Světlem obchází fotografie* (Una foto recorre el mundo, 1981) o legendárním portrétu Ernesta Che Guevary a jeho ikonickém uplatnění napříč světem. Dokumentaristka Angelina Vázquez našla azyl ve Finsku; nejznámějším jejím snímkem je *Vzdálená přítomnost* (Presencia lejana, 1982) o finských dvojčatech, která odešla do Argentiny, kde se jedna ze sester po puči generála Jorgeho Videly ocitla mezi zmizelými.

K chilské historii se vztahuje několik filmů zahraničních režisérů: o další rekonstrukci puče se pokusil litevský režisér Vytautas Žalakevičius v dramatu *Kentaurovi* (SSSR-ČSSR-Maďarsko 1979), poémem Pabla Nerudy *Veliký zpěv* se inspiroval kubánský režisér Humberto Solás v *Kantátě o Chile* (Cantata de Chile, 1976), vyznamenané Křišťálovým glóblem na 20. MFF v Karlových Varech. Největšího ohlasu dosáhl dodnes působivý *Nezvěstný* (Missing, USA 1982) Costy Gavrasy s Jackem Lemmonem, vyznamenaný Zlatou palmou v Cannes. Z pozdějších projektů připomeňme *Dům duchů* (The House of the Spirits, 1993), jak ho natočil dánský režisér Bille August podle románu Isabel Allendové. Fanoušci Harryho Pottera se nedávno hrnuli na thriller *Kolonie* (Colonia, 2015) německého režiséra Florianu Gallenbergera, neboť tam hrála Emma Watsonová, představitelka Hermiony. Jde o kolonii Dignidad (Důstojnost), kterou v Chile založil a pod ochranou Pinochetova režimu provozoval nacistický lékař Paul Schäfer. Pod identickým názvem *Kolonie* (Die Kolonie) zpracoval podobný námět ve východoněmeckém studiu DEFA již v roce 1981 Horst E. Brandt, a v roce 1985 v Západním Německu Orlando Lübert.

Viděli jsme, že některé země (SSSR, Jugoslávie) poskytovaly azyl a zároveň z nich odcházeli jejich vlastní exulanti. V Latinské Americe měla takovou zkušenost Kuba. Nezažila ovšem otřes, po němž by se do exilu přesunula celá filmařská komunita. Pro kubánskou kulturu měly větší význam kritické filmy vyrobené doma než pokusy podnikané v cizině. Nejrespektovanější kubánský režisér Tomás Gutiérrez Alea vytvořil v ICAICu několik polemických filmů (*Smrt byrokrata* – La muerte de un burócrata, 1966; *Vzpomínky* – Memorias del subdesarrollo, 1968; *Poslední večere*, 1976; *Jahody a čokoláda* – Fresa y chocolate, 1993; *Guantanamo*, 1995), odvážná díla natočili v rámci oficiální struktury Humberto Solás, Daniel Díaz Torres, Julio García Espinosa či Fernando Pérez. Exilová tvorba byla skromnější: světoběžník Eduardo Manet natočil v šedesátých letech pro ICAIC několik průkopnických filmů, ale po návratu do Paříže se věnoval próze. Také Jesús Díaz, který se s Fidelem Castrem názorově rozešel po roce 1989, působil v Evropě už jen jako literát. Z ostrova odešli dva talentovaní debutanti z osmdesátých let Rolando Díaz a Orlando Rojas. Na Miami se usadil Sergio Giral, kdysi tvůrce ceněné otrokářské trilogie *Jiný Francisco* (El otro Francisco, 1974), *Lovec otroků* (Rancheador, 1977) a *Maluala* (1979). Před lety u nás v rámci festivalu Jeden svět uveden černobílý *Hořký cukr* (Azúcar amarga, 1996) o názorovém procitnutí mladého komunisty, který v Dominikánské republice natočil Leon Ichaso. Stěžl bychom však hovořili o kubánském exilu ve smyslu, v jakém mluvíme o chilské kinematografii odporu.

Doporučená literatura:

- CARPENTIER, Alejo. *Náprava dle metody*. Praha: Odeon, 1977.
- GARCÍA MÁRQUEZ, Gabriel. *Dobrodružství Miguela Littína v Chile*. Praha: Odeon, 2007.
- KING, John. *Magical Reels: A History of Cinema in Latin America*. London and New York: Verso, 2000, s. 169–188.
- LUKAVSKÁ, Eva. *Zázračné reálno a magický realismus. Alejo Carpentier versus Gabriel García Márquez*. Brno: Host, 2003.
- PALACIOS, José Miguel. *Resistance vs. exile: the political rhetoric of Chilean exile cinema in the 1970s*. *Jump Cut*, č. 57, léto 2016. Dostupné: <https://www.ejumpcut.org/currentissue/-PalaciosChile/text.html> (cit. 7. 1. 2018).
- PICK, Zuzana M. *Chilean cinema: ten years of exile (1973–83)*. *Jump Cut*, č. 32, duben 1987, s. 66–70. Dostupné: <https://www.ejumpcut.org/archive/onlinessays/JC32folder/ChileanFilmExile.html> (cit. 7. 1. 2018).
- VORÁČ, Jiří. *Český film v exilu*. Brno: Host, 2004.

Jaromír Blažejovský působí v Ústavu filmu a audiovizuální kultury na FF MU v Brně.

Význam exilu v rabínském judaismu

PAVEL HOŠEK

Kdekoli budeš ve všech národech, do kterých tě zapudí Hospodin, tvůj Bůh, navrátíš-li se k Hospodinu, a budeš ho poslouchat, ty i tvoji synové, celým svým srdcem a celou svou duší, změní Hospodin tvůj úděl, slituje se nad tebou a shromáždí tě zase ze všech národů, kam tě rozptýlil. Kdybys byl zapuzen až na kraj země, Hospodin, tvůj Bůh, tě odtud shromáždí a vezme tě odtamtud. Uvede tě do země, kterou obsadili tvoji otcové a ty ji znovu obsadíš.

Pátá kniha Mojžíšova 30,1–5

Hovoříme-li o rabínském judaismu, máme na mysli tu část židovských náboženských dějin, která začíná dobytím Jeruzaléma a zničením jeruzalémského chrámu římskou armádou v roce 70 n. l. Záhy po této národní katastrofě následovalo vypovězení Židů ze Svaté země a jejich rozptýlení mezi ostatní národy. Rabínský judaismus je tedy náboženstvím exilu, náboženstvím lidí, kteří „nejsou doma“. Vyhnanství je jeho výchozí situací a bytostným rozměrem (přinejmenším do vzniku moderního státu Izrael v roce 1948). Rabínský judaismus je náboženstvím lidu vyhnaného z domoviny, kterému je pravlast biblických předků trvalou a bolestnou vzpomínkou.

Ale nejen to. Svatá země izraelská není spojena jen s truchlivou vzpomínkou na slavnou minulost, ale také s nadějným očekáváním zaslíbené budoucnosti. Tato země byla totiž podle Písma darována izraelskému lidu jako trvalé dědictví. Trpký úděl vyhnanců tedy neústí do beznaděje trvalého bezdomoví. Židé ve vyhnanství hledí do budoucnosti s nadějí. A s trpělivým očekáváním, že až se naplní čas, Hospodin znovu shromáždí své věrné na Siónu.

Ano, Židé v exilu truchlí po své dávné a vzdálené vlasti. Nezabydlují se trvale v zemích svého pobytu. Stále si připomínají, že nejsou doma. Proto ve svých domech nechávají kousek zdi bez omítky. Proto rozbíjejí sklenici na svatbách. To není kvůli pověře o střepích, přinášejících štěstí. Rozbitá sklenice připomíná, i uprostřed bujarého svatebního veselí, že chrám dosud leží v rozvalinách a Svatá země je zpustošena.

Zároveň je hořkost exilu vždy znovu tlumena a přemáhána nadějí návratu. Proto zaznívá ve finále židovských náboženských svátků nadějně zvolání: „Příští rok v Jeruzalémě!“ Proto každý zbožný Žid třikrát denně vyslovuje v rituální modlitbě také následující prosbu: „Pozvedni prapor, Hospodine, ke shromáždění našich vyhnanců a shromáždí nás společně ze čtyř stran země“.

Rozprášení Židů do všech koutů země po dobytí Jeruzaléma v prvním století samozřejmě přineslo radikální změnu v dosavadní náboženské praxi. Ve vyhnanství musely být dosavadní výklady svatých písem zásadně přehodnoceny. Proč? Protože ohniskem náboženské víry a praxe biblického Izraele byl Hospodinův chrám v Jeruzalémě, a také Svatá země izraelská, její z Písma odvozená politická správa a její zemědělské obdělávání, samozřejmě podle podrobných náboženských předpisů. To vše je teď nenávratně ztraceno, chrám leží v rozvalinách, zemi nelze obdělávat, ba ani v ní trvale sídlit. Židé jsou rozptýleni mezi ostatními národy. Svatou zemi navštíví jen nemnoho šťastlivců, kteří se jako poutníci vydávají na svatá místa spojená s příběhy praotců.

Rabínské učenci prvního století měli před sebou obrovský úkol: od základu nově promyslet svaté tradice zděděné po předcích, ovšem v radikálně odlišné situaci, v situaci exilu. Naštěstí se v této věci mohli opřít o zkušenosti

získané v předchozí etapě židovských národních dějin. Vyhnanství, které následovalo po zničení Jeruzaléma římskou armádou v roce 70 n. l., totiž nebylo první.

Židovský národ měl v oné době za sebou „generální zkoušku“, pečlivě zaznamenanou ve svatých knihách Hebrejské bible. Tou generální zkouškou bylo vyhnanství babylonské v šestém století před naším letopočtem. Právě v tomto prvním exilu se Židé naučili žít mimo Zaslíbenou zemi, bez životodárné vazby na svaté město Jeruzalém a na Hospodinův chrám v jeho středu. Právě v prvním, tedy babylonském vyhnanství, bylo přeneseno těžiště náboženského života z chrámového provozu na společné studium Tóry, modlitbu a skutky milosrdenství.

Právě v babylonském exilu se středem pospolitého života stává synagoga. V synagoze se ale neobětují zvířata na oltáři. Není to miniaturizovaný chrám. Je to místo společné modlitby a předčítání Tóry. Ano, Židé byli zbaveni domova v Zaslíbené zemi, ale svůj duchovní domov, tedy Tóru, si do vyhnanství odnesli s sebou. Je to totiž domov přenosný, Žid může duchovně „bydlet v Tóře“, ať už ho nepřítel mocných zavane na kterékoli místo na tváři země.

Něco podobného platí o chrámu: ačkoli byl jeruzalémský chrám zbořen babylonskými dobyvateli, Židé

měli ještě jeden chrám, který jim nikdo zbořit nemohl. Tím chrámem je sobota, den odpočnutí, tedy „chrám v čase“, místo Hospodinovy svaté přítomnosti. A také o tomto chrámu platí, že je možné do něj vstoupit na kterémkoli místě na zemi.

Babylonský exil, podrobně zaznamenaný v Hebrejské bibli, v tomto smyslu skutečně připravil židovský národ na ono druhé vyhnanství, k němuž došlo v prvním století. Rabínské učenci mohli ústrojně navázat na proměnu židovské náboženské praxe, k níž došlo – byť jen dočasně – už o staletí dříve.

Po návratu z babylonského zajetí byl ovšem Hospodinův chrám znovu vybudován a vše se mohlo vrátit do starých osvědčených kolejí. V prvním století byl ale Jeruzalém dobyt podruhé, chrám byl podruhé zničen a situace se jevila dosti beznadějně. Rabínům tehdy připadl úkol poučit se z prvního vyhnanství a otřeseným souvěrcům ukázat cestu k věrnosti Hospodinu za radikálně změněných podmínek. Chrám je zbořen, Jeruzalém zničen, Svatá země v rukou cizinců, židovský národ je znovu vykázán z vlasti. Co teď?

Co odpověděli rabíni, poučení prvním vyhnanstvím? Středem náboženského života ať se znovu stane studium Tóry v synagogách. A co chrámové oběti? Co řekli o chrámových obětech, přinášejících v jeruzalémské svatyni, poté, co byla podruhé zbořena? Leží-li chrám v rozvalinách, nemůžeme předepsané oběti dále přinášet. Ale jsou ještě jiné oběti, které je možné obětovat kdekoli. Jsou to modlitby, tedy „oběti rtů“, které mohou přinášet židovští vyhnanci kdekoli na světě.

Rabínské učenci také celkem pochopitelně přemýšleli o příčinách vyhnanství. Kladli si palčivou otázku, proč to Bůh dopustil, proč dovolil, aby po posvátné půdě Hospodinova chrámu maširovali římské vojáky, aby jeho vyvolený lid znovu trpěl pod nadvládou pohanských národů, mezi které byl rozehán. Také v těchto trýznivých otázkách se mohli opřít o svědectví Hebrejské bible o příčinách prvního, tedy babylonského vyhnanství.

Už bibliční proroci totiž zápasí s podobnými otázkami. Někteří líčí vyhnanství jako Boží trest, jako výheň zkoušky, která má očištné účinky. Jiní kladou důraz na blahodárné působení vyhnanství jakožto léčebné kúry, která má za cíl vyprostit Boží lid z duchovní letargie, a také zbavit věřící falešných jistot a opor. Jiní proroci dospívají k závěru, že utrpení exilu je sice skličující, ale nakonec je to Boží výchovný prostředek, který je důkazem skutečnosti, že Bůh na svůj lid nezanevřel, že vůči němu není lhotejný, že ho trestá proto, že ho miluje. Drsná škola exilu je tak vlastně ujištěním o tom,

že Bůh se svým lidem neskončil, ale dál jej otcovsky vychovává.

Všechny tyto myšlenky rabínské učenci dále rozvíjejí ve svých úvahách. Někteří odůvodňují vyhnanství tím, že Izraelité byli v pokušení k pohanské fixaci na rodnou zemi, a tak jí museli být alespoň dočasně zbaveni. Jiní poukazují na strategickou výhodu rozptýlení židovského národa po celém světě: jeho nepřátelé ho nemůžou zničit, protože zničí-li některé židovské obce v určité oblasti, stále zůstanou mnohé jiné obce rozptýlené v jiných zemích.

Rabíni pochopitelně uvažují také o významu vyhnanství pro nežidovské národy. Je-li úkolem židovského národa být „světlem pronárodů“, jak se píše v knize proroka Izajáše, a zároveň „být Hospodinu věhlasem a okrasou“, jak se dočteme v Páté knize Mojžíšově, někteří rabínské učenci vidí smysl exilu v šíření monoteismu či „známosti Tóry“ (a především etických zásad Desatera) mezi nežidovskými národy, tedy v uskutečňování univerzálního „misijního poslání“ Izraele mezi ostatními národy světa. Někteří židovští učenci dávají toto pojetí exilu do souvislosti s „kněžskou úlohou vyvoleného národa“ mezi pronárody země, jak je vyjádřena už v biblických ustanoveních chrámových obětí za ostatní národy.

Mistři židovské mystiky v šestnáctém století rozvinuli výše uvedená pojetí exilu až do pozoruhodné teorie, která chápe exil jako vyjádření a názorné uskutečnění hlubinného tajemství, které se netýká jen židovského lidu, rozptýleného mezi národy země, ale které se projevuje na všech rovinách skutečnosti: vyhánění Izraele ze Svaté země tajemně koresponduje s vyháněním Adama a Evy z Ráje. Obě tato vyhnanství jsou pak vyjádřením ještě hlubšího tajemství: jsou zrcadlením hlubinného vzorce odcizení a vyhnanství, které zasahuje všechny úrovně ontologického řádu až po tu nejvyšší, nebeskou.

Struktura vesmíru je totiž narušena. Už samotný akt stvoření je tajemně poznamenán exilem, vyhnanstvím. Ano, ve stvoření se odráží tajemství sebeodcizení v nitru Božího bytí. Boží věčné světlo při stvořitelském aktu opustilo svůj nebeský zdroj a rozptýlilo se v temnotě, kde uvízlo ve stavu odcizení. Rozptýlené jiskérky tohoto světla naplňují celý stvořený svět. Bůh sám je v tomto smyslu částí svého bytí „v exilu“. Vesmír je vychýlen („vyhnán“) z rovnovážného harmonického stavu, člověk je odcizen svému bytostnému určení, Adam a Eva jsou vyháněni z Ráje, Boží lid je vyhnán ze Svaté země. Věci tohoto světa (stejně jako lidé) nejsou, kde mají být, jsou rozptýlené a jakoby ztracené, zatoulané, daleko od svého bytostného určení, daleko od svého pravého místa v řádu všehomíra.

Toto mystické pojetí vyhnanství jako univerzálního tajemství vši skutečnosti zároveň nabízí nové zhodnocení smyslu exilu: jsou-li všude na světě roztroušeny svaté jiskérky Božího světla, uvízlé v temnotě a čekající na vysvobození, nabízí se otázka, kdo nebo co tyto uvězněné částčky věčného světla vysvobodí z jejich „vyhnanství“. Jsou to zbožné úkony židovského lidu, odpověděli mistři židovské mystiky. Úkony prováděné v modlitebním soustředění a ve svatém zanícení. Zbožné úsilí židovských vyhnanců takto vysvobozuje jiskérky Božího světla, aby se mohly navrátit ke svému nebeskému zdroji.

Slavné vykoupení všeho stvoření přijde, až budou všechny rozptýlené jiskérky vysvobozeny. Vše se navrátí ke svému bytostnému určení, vše vychýlené se vrátí na své pravé místo v souladu s posvátným řádem veškerenstva, který byl fatálně narušen. A také židovský lid se vrátí do své dávné vlasti. Ale než k tomu dojde, je třeba setrvat ve vyhnanství a pokračovat v „nápravě Všehomíra“, tedy ve vysvobozování božských jisker zbožnými modlitbami, všude tam, kde jsou rozptýleny: v Berlíně, v Moskvě, v Praze, v Londýně nebo v New Yorku.

V tomto smyslu bude očekávaný návrat židovských vyhnanců do Svaté země (pod vedením Mesiáše) zároveň předehrou univerzálního vykoupení všeho lidstva a celého vesmíru. Stoupenci této velkolepé mystické vize zpočátku vůbec nedůvěřovali sionistickému hnutí, které chtělo zaslíbený návrat Židů do Země izraelské uspišit. Sionisté se jim zdáli nábožensky vlašni a podezřelí: jako by chtěli uskutečnit tajemné Boží úrady metodami pragmatické sekulární politiky. Hnutí návratu na Sión musí být přece motivováno kajícím návratem k víře předků a ryzím duchovním úsilím, říkali. Nemohou ho iniciovat a prakticky organizovat nábožensky lhostejní sekulární Židé. Později se ovšem perspektiva řady stoupeňců mystického výkladu exilu a návratu změnila: ačkoli jsou mnozí židovští vůdci sionistického hnutí nábožensky vlašni, Bůh je zřejmě přesto používá k uskutečnění své svaté vůle.

Od počátků sionistického hnutí na konci devatenáctého století se také rozvíjel spor mezi těmi, kdo považovali návrat na Sión za morální povinnost každého Žida, a těmi, kdo z různých důvodů nadále setrvali v rozptýlení mezi národy. I tento spor byl nakonec více méně smírně vyřešen: Židé žijící nadále v exilu mohou z místa svého pobytu všestranně pomáhat navrátilcům do Izraele a izraelští Židé mohou v těch, kdo setrvali v exilu, vidět důležité spojení. Obě části židovstva, navrátilci do Izraele i ti ostatní, mohou takto navzájem cítit své nezastupitelné poslání.

V rabínském judaismu ovšem najdeme ještě jen výklad smyslu exilu, který se sluší zmínit na závěr. Je to

výklad spirituální, nebo spirituálně existenciální. Exil je v rámci tohoto pojetí univerzální šifrou lidské situace. Je symbolickým výrazem bytostné vykořeněnosti a odcizení člověka v tomto od Boha vzdáleném světě. Exil je tedy šifrou trvalého duchovního bezdomovectví, které patří k lidské situaci na východ od Ráje, daleko od Boží otcovské náruče, v níž má každá lidská bytost svůj původ a také svůj poslední cíl. Faktické podmínky vyhnanství židovského národa tuto obecně lidskou existenciální situaci (a s ní spojené pocity bezdomoví) jen podtrhují, posilují a zintenzivňují.

A zároveň tyto nepříznivé podmínky stupňují touhu po návratu. Ale nejde jen o touhu po návratu do dávné pravlasti předků. V ní a skrze ní se totiž ozývá ještě hlubší touha, touha po návratu do vlasti věčné, do nebeského Domova, do Boží otcovské náruče, z níž člověk vyšel a do níž se jednou vrátí. Exil židovského národa je v tomto smyslu trvalou připomínkou, že země, dokonce ani Svátá země izraelská, není člověku trvalým domovem, že jeho

(věčný) Domov je jinde. Proto není radno se na této zemi trvale zabydlovat...

Doporučená literatura:

- AVINERI, Šlomo. *Theodor Herzl a založení židovského státu*. Praha: Sefer, 2017.
- AVINERI, Šlomo. *Zrození moderního sionismu*. Praha: Sefer, 2001.
- DEURLOO, Karel. *Exodus a exil. Malá biblická teologie*. Benešov: Eman, 2007.
- CHAZAN, Robert. *Židé středověkého západního křesťanského světa*. Praha: Argo, 2009.
- KRIWACZEK, Paul. *Jidiš civilizace*. Bratislava: Slovart, 2009.
- MARTIN, Bernd – SCHULIN, Ernst. *Židovská menšina v dějinách*. Olomouc: Votobia, 1997.
- Potok, Chaim. *Putování. Dějiny Židů*. Praha: Argo, 2002.
- WIESEL, Elie – DE SAINT CHERON, Michael. *Zlo a exil*. Praha: Portál, 2000.

Pavel Hošek je vedoucím katedry religionistiky na ETF UK v Praze.

Historická dílna 2017 – aktivity ve skupinách

K DALŠÍMU STUDIU

G. M. Koržev, Umělec, 1960

O exilové politice

LADISLAV RADIMSKÝ

Ladislav Radimský (1898, Kolín – 1970, New York; známý také pod básnickým pseudonymem Petr Den) byl prozaikem a esejistou. Již od 20. let byl zaměstnán jako úředník na českém vyslanectví v Bukurešti, Berlíně a Bernu, po roce 1945 pracoval jako československý zástupce v Přípravné komisi pro Spojené národy v Londýně a New Yorku. Po své emigraci v roce 1948 byl činný v New Yorku jako úředník sekretariátu OSN, pracoval ovšem horlivě pro exil a domov. Do různých kulturních časopisů přispíval již v Československu předválečném a poválečném, a totéž platí pro jeho tvorbu exilovou (*Perspektivy*, *Proměny*, *Studie*, *České slovo*, *Nový život*). Zabýval se zvláště kritikou české beletrie, výtvarného umění a kulturními specifiky jednotlivých zemí a národů. Je rovněž důležité, že se věnoval také situaci exilu, promýšlel jeho úkoly, síly i slabiny. Následující ukázka je z jeho díla *Skloňuj své jméno, exulante*, které vyšlo v Římě v roce 1967, tedy rok před další českou exilovou vlnou.

(...) Z předcházejících stránek vidíme, že politika není jediným polem, na kterém se má exil uplatnit. Že není ani polem nejdůležitějším, ač je též veledůležitá. Je snad také již patrné, že se politický úkol nesmí oddělovat od úkolů jiných, že exilová politika musí vyrůstat z ostatní exilové kultury, neboť i ona je jednou z forem kulturního snažení, nač se při politikaření zapomíná. I politika musí být vědou i uměním, má kořeny v obou těchto činnostech. V něčem se však od vědeckého a uměleckého snažení zásadně liší.

V předcházejících kapitolách jsme zdůraznili naši radost z pluralismu a různorodosti svobodné exulantské kultury. Z pluralistické a různorodé politiky exulantské však radost mít nemůžeme. Proč? Protože politika je věcí mocenskou, jejím úkolem je formovat moc, které je někdy zapotřebí a kterou exil musí postavit – jak to činil Masaryk i Beneš ve svých exilech ve dvou světových válkách – proti moci komunistické. Proti moci komunistické musíme postupovat *viribus unitis* – i staletá říše rakouská se rozpadla, když se zpronevěřila svému heslu. I demokracie, a právě demokracie, potřebuje autoritu víc než vládní systémy jiné. Naš vyložený exulantský neúspěch v politice je zaviněn nedostatkem autority, kterou měly nebo si rychle vybudovaly naše dva exily předchozí. Vybudovat politickou autoritu měl být proto první úkol

našich politických exulantů. Ať by to byla již autorita jedné osoby, nebo nějakého úzkého sboru. Skutečnost, že po dlouhých letech exilu jsme si takovou politickou autoritu nedovedli vytvořit, ukazuje, že nejsme tak demokratičtí, jak o sobě tvrdíme, že nejsme státotvorní. Hádky věcné i osobní zabily již doma demokratické vítězství v protikomunistickém boji, v exilu, ničím nepoučení, v nich vesele pokračujeme – místo abychom tvrdě zatočili se všemi těmi, kteří se mezi sebou sváří a zapomínají na svou velikou odpovědnost před dějinami a národem. To, co se politicky v exilu již skoro dvě století děje, je politickou občanskou válkou v exilu, kterou si při monolitní politice komunistů sotva máme dovolit. Je to válka všech politiků proti všem politikům, politická síla exilu se jí vyčerpává, takže nás cizina nebere vážně. A nejslušnější exulantské osobnosti z politiky vyhání, exil jako celek se stává politicky indiferentní, čímž přestává politicky žít. Škody dosud napáchané jsou obrovské a je třeba zde udělat pořádek a exilovou politickou autoritu si stůj co stůj najít.

Demokracie mají složitou mašinerii na vytváření a udržení politické autority. Je to ústava mluvící o volbách, o parlamentu a o způsobu dosazování lidí na místa mocensky důležitá. Toto všechno exil nemá, ztratili jsme to také svojí vlastní vinou. Exil, který je však zdravě politický,

musí nalézt způsob, jak si svou autoritu vytvořit. Nestáčí se vymlouvat na to, že dřívější exily měly mezi sebou osobnosti, jaké my nemáme, nebo že byly méně početné. Početnost exilu má být politickým kladem, a ne záporom. Není také pravda, že se nedá v exilu politické mínění exulantů zjišťovat, být i jen formou nedokonalou. Naši političtí činitelé si dávno měli všimnout, že Československá společnost pro vědy a umění ustavila v roce 1958 svůj přípravný výbor hlasováním, sice formálně velmi nedokonalým a omezeným na malý počet lidí, přece však demokratickým hlasováním, které konec konců nikdo nezavrhl a nemohl zavrhnout, protože nebylo lepšího. Od té doby si tato společnost každoročně na svých valných shromážděních své autoritativní předsednictvo demokraticky obnovuje, někdy způsobem až příliš snadným, to je aklamací, jež není ideálem demokratického řádu. Přece však toto vše ukazuje, že nejsme v exilu anarchističtí za každou cenu a že přejeme jiným vedoucí funkce, zvláště přinášejí-li jen práci a žádný prospěch. Proč nezkusit podobný postup v politice?

Máme v exilu velký počet znalců politické vědy. Vyzývám je, aby nám navrhli demokratický způsob nalezení a vytvoření politické autority v exilu, autority co nejširší, složené z Čechů i Slováků, ze starých i mladých, z exulantů z roku 1948 i z exulantů nejnovějších a z těch, kteří již něco v exilu dokázali. Úkol není jistě lehký, pro opravdové politické vědce, národně smýšlející, by však měl být lákavější, než třeba znovu a znovu vykládat právní subtility, tisíckrát již prodebatované, ústav cizích demokratických států.

Ať již jejich návrh bude jakýkoliv, věřím, že musí opustit způsob, který byl volen z průhledných důvodů za počátků našeho nynějšího exilu: že politická exilová autorita se má vytvořit – viz stanovy Rady svobodného Československa – dohodou politických stran. Stran neexistujících a nefungujících ani doma, ani v exilu, stran, které doma svůj boj o demokracii prohrály (vedly-li jej vůbec) a které byly založeny a žily za poměrů velmi rozdílných od dnešních. Nejsm proti politickým stranám, jsou-li demokratickým prostředníkem, a nikoliv cílem. Možná, že exil si měl vytvořit nové politické strany, sjednocující exulanty stejně smýšlející o tom, jak se má *nyní a teď* postupovat v exilu. Nestalo-li se to ještě, bylo to proto, že staré zkamenělé a fosilní strany tomu bránily. Jejich funkce byla tedy od počátku záporná; sváříce se mezi sebou, neměly čas na boj proti komunismu. Jsouce staré a bez fantazie, přely se o viny staré, ač nyní jde o viny nynější, exulantské. A nesvornost je exulantskou politickou vinou největší a nejosudnější.

A i kdyby vše to, co výše říkám, nebylo pravda, zůstává fakt, že se po dlouhých rocích exilu staré strany nedohodly, jedna druhou ani neuznaly, a autoritu, kterou měly stvořit dohodou, nevytvořily. Má se snad na jejich smilování čekat dalších deset let?

Je samozřejmé, že exilová politická autorita se musí vytvořit bez jakéhokoliv vlivu zvenčí, od vlád i těch nepřátelstějších států. Již sama skutečnost, že tyto státy uznávají komunistickou vládu v Československu, je naprosto diskvalifikuje dělat rozhodčí mezi skupinami exulantů. Chodit si stěžovat na politické Čechy a Slováky na cizí úřady nebo instituce a komitety nám nakloněné, je mi totožné s velezradou. Je také samozřejmé, že slušný Čech a Slovák bojuje jen proti režimu, který dnes v Československu vládne, a nikoliv proti československému státu jako takovému. Každý exulant si má být vědom, že stát bude trvat i po komunismu, že národ v komunistickém jhu a komunistická vláda jsou dvě zcela rozdílné věci. Exulant musí přesně rozeznávat, jaké zájmy má s touto mizernou a opovrženímhodnou vládou společné, a v čemž se naše zájmy rozcházejí a kříží. Obyčejně je velmi snadno určit, co chceme a co ne. Nikdo z vlasteneckých Čechů a Slováků nebude chtít, aby vlast byla zničena atomovou bombou jen proto, aby byl zničen komunismus. Nikdo nebude si přát územní okleštění státu jen proto, že by to znamenalo konec komunistického panství. Nikdo nesmí chtít, aby zdraví dospělých a dětí trvale utrpělo podvýživou, což však neznámá, že nemáme být proto pomoci komunistické vládě prodejem obilí na úvěr, protože víme, že by tato vláda nedostatek obilí mohla skončit přidělem většího počtu pracovníků z továren na vojenský materiál na venkov. V určitých případech rozhodnout tyto věci není docela lehké, právě proto máme mít politickou autoritu, jež by důvody pro i proti zvážila a jednotnou exulantskou politiku vyhlásila. Všecky tyto úvahy vyznívají v požadavku, že exil musí ze sebe bez milosti jako velezrádce vyloučit každého, kdo bojuje proti existenci a celistvosti československého státu a proti jeho trvalým zájmům. Boj proti komunismu velezrádce nesmí omlouvat ze zásadních důvodů našeho vlastenectví, tedy nejen proto, že každý velezrádce celému exilu škodí a komunisté ho vítají.

Vytvoření politické exilové autority je *conditio sine qua non* vši exilové politické činnosti. Jen lidé podepření takovou autoritou budou moci lépe a s větším sebevědomím mluvit s politiky a úředníky cizích států, kteří za dnešního neutěšeného stavu dostávají od nás žádosti se křížící, takže často pokládají za nejrozumnější neudělat nic. Exilová politická autorita bude mít také větší, ne-li

rozhodující, slovo v cizích rozhlasech, vysílaných v našich jazycích do Československa. Je to naše vina, že náš vliv je zatím menší, než by být měl, neboť ve své neschopnosti věci rázně řešit přenecháváme rozhodnutí vlivům nečeskoslovenským a osobám méně povoláním.

Čím déle trvá exil, tím více osob nabývá cizího státního občanství. To je nejen přirozené, nýbrž často prospěšné, a to nejen pro osoby samy, nýbrž i pro cíle celého exilu. Exil si musí přát, aby jeho lidé měli vysoká postavení v životě země, která nás hostí, a jež často toto občanství a spojenou s ním přísahu vyžaduje při obsazování důležitých míst ve svém hospodářství i kultuře. Například text přísahy Spojených států amerických při naturalizaci nevyžaduje, aby se novým občan zřekl své národnosti a své národní kultury, takže naturalizovaný exulant může často pro exulantské cíle pracovat lépe než dříve. Přísaha však vyžaduje, aby ve věcech politických stál nový občan na straně státu, jehož občanem se naturalizačním aktem stal, a to třeba i proti zájmům státu, jehož byl dříve příslušníkem. Tato skutečnost mi praví, že člověk požívající politické autority v exilu nebo lidé malého výboru, kolektivně tuto politickou autoritu vykonávající, musí být československými státními příslušníky, kteří přísahou vázání nejsou. Jen tací mají mít v ruce politická rozhodování, jen oni jsou přednostně svému státu odpovědni. Řečené mi však neznamená, že vykonávání těchto rozhodnutí nebo jejich prosazování se nemůže přenechat i důvěryhodným cizím příslušníkům a delegovat je do institucí a politických sdružení, v nichž by vystupovali jako delegáti exulantské politické autority – vždy po uvážení povahy věcí. Že exilová politická autorita musí být složena jen z našich státních příslušníků, je patrné i ze skutečnosti, že jejím vzdáleným cílem vždy musí být snaha, aby byla uznána za československou vládu v exilu, a bylo by jistě absurdní, aby byla složena z cizích státních příslušníků.

Dosavadní exilová politická sdružení se někdy brání – nebo jsou bráněna svými přáteli – proti výtkám malých výsledků politické své práce vysvětlováním, že se stejně za dnešní mezinárodní politické situace, nám nepříznivé, okamžitě nic dělat nedá. Dovolují si tvrdit, že se dá dělat mnoho, že se více dělat musí, a toto své tvrzení zde podepřou jen několika odstavci, které pouze příkladmo naznačí některé body užitečné politické práce v exilu:

1. Prvním úkolem exulantské politické autority by ovšem měl být rozvrh – realistický, nikoliv však se podceňující – exilové politické práce. S tímto úkolem je hned od počátku spojen úkol daleko obtížnější: vypracovat, byť jenom v hlavních rysech, plán politické a hospodářské soustavy, která je naším ideálem po obnovení demokra-

tického Československa, plán, k jehož uskutečnění se zavazujeme pracovat, jakož i způsob přechodu od dnešního stavu k stavu novému a dokonalejšímu. Tento plán lze podle nových skutečností vždy v podrobnostech měnit, v základních a zásadních obrysech však musí zůstat stejný. Tento plán musí být realistický a nedemagogický, musí však splňovat tužby pokud možno největší části národa, od dělníků a sedláků až ke vzdělavcům a umělcům, a musí být, třeba jen postupně, proveditelný. Je také nutno nalézt způsob, jak tento politický exulantský program slavnostně vyhlásit a učinit známým v Československu, a to se žádostí o zaslání připomínek, které se budou zde pozorně zkoumat tak, aby program byl nakonec společným, byť nedokonalým, dílem domova i exilu. Politický exil má povinnost takový program vypracovat již proto, že debata doma o něm není možná a jen exil může sloužit jako koordinační středisko všech politických tužeb a přání domova.

Proč je nutné vypracování tohoto plánu v cizině, proč nelze to přenechat na dobu po osvobození vlasti? Poněvadž předně je dobře mít připravený nějaký plán, aby chaos nebyl ani příliš dlouhý, ani příliš bolestný, a pak proto, že exil – a na to se až příliš často zapomíná – je ve své podstatě politickou opozicí proti vládnoucímu režimu, je opoziční politickou stranou, která musí mít jednotný program, aby byla jednotná a nerozervaná uvnitř. Čechoslováci ani za první republiky nebyli bohužel zvyklí na loajální opoziční stranu, na opozici Jeho Veličenstva, jak se v Anglii říkalo; v první republice byla komunistická a henleinovská opozice ke státu neloajální, a proto ani se svým programem na veřejnost nesměla. Náš program, opoziční program, však se nebude mít za co stydět, musí být programem opoziční strany tak, jako druhá velká strana v Anglii a ve Spojených státech životaschopný a realizovatelný program musí mít, aby si voliči měli možnost mezi vládnoucí a opoziční stranou vybrat. Je nesprávné od lidí – i u nás doma lidé, rozhodující ve svém nitru, jsou vlastně voliči – žádat, aby se rozhodovali mezi něčím známým a neznámým a nekonkrétním. Program opoziční strany je její jedinou zbraní proti straně vládnoucí, která může odměňovat i trestat, a je to politický nesmysl, že exil této jediné zbraně, kterou má k dispozici, dosud neužil. Dokud tak neučiní, je jeho podkopávání komunismu jen akademické a teoretické, v praxi málo znamenající. Opozice bez určitého, pokud možno přesného programu je opozice vykastovaná, vládnímu režimu je nebezpečná a v sobě samé rozdělená.

2. Druhým bodem exilového národního programu, bodem, jehož uskutečnění musí postupovat současně

a vytvořením exilové politické autority, je definitivní, srdečná a jasně koncipovaná dohoda mezi Čechy a Slováky, jejichž potyčky slouží jen jejich společným nepřátelům, ať již nepřátelům vnitřním nebo vnějším. V této dohodě by měli Slováci přesvědčit Čechy, že jsou politicky (ne národnostně) Českoslováky, že svým srdcem stojí za jednotnou Československou republikou. Jednotná republika však nemusí být republikou centralistickou; proto Češi by měli zas přesvědčit Slováky, že jim přejí takovou autonomii na Slovensku, jakou si přejí mít svou v českých zemích. Podle mého mínění takové dohodě mnoho neprospívá rozprava o tom, zda nejdůležitější odstavec slovenské torontské rezoluce je dobře koncipován – fakt je, že je mu těžko jednoznačně rozumět – prospělo by však velmi, kdyby si Češi a Slováci sedli za jeden stůl a dohodli se přátelsky a prakticky na tom, které věci (osoby, úřady, atd.) mají a musí být společné – v zájmu Čechů i Slováků. Předlohou by ovšem mohla být ústava americká i švýcarská, pouhé převzetí by však mnoho nepomohlo, protože jsou to věci, kde politické právo se dotýká samého života lidu. Zajisté, že prezident a sněmovna, tvořící společné celostátní zákony, musí být společné, společné musí být ministerstvo zahraničních věcí, národní obrany, finanční (měna a celostátní rozpočet a daně), zahraniční obchodní politika, pošta a železnice, a možná, že i některé věci jiné. Naopak všecko ostatní – a bylo by toho mnohem víc – by patřilo samosprávě obou celků, které by si vybudovaly své správní orgány. Celostátní výdaje by bylo nutno financovat z celostátních příjmů, vše ostatní by si samosprávné části státu – jako jejich okresy a obce – platily samy. To vše žádá důkladného propracování, které by nemohlo být bezvýsledné, kdyby byla dobrá vůle na obou stranách. Politika dnešního světa se žene za dvěma ideály: za naprostou svobodou každého národa a za jejich spojování ve větší politické celky. Jen jednotné Československo se svobodnými Čechy a Slováky vyhovuje oběma těmto ideálům; Čech, který by byl proti slovenské samosprávě, hřeší proti ideálu prvnímu, Slovák, který vzhlíží s úctou k Slovensku Hitlerovu, hřeší proti druhému. Jen Československo, v němž se Češi a Slováci definitivně dohodnou na svém politickém spojení, bude vhodným a silným partnerem při vyjednávání o zapojení Československa do evropského společenství. A není-li jisto, že by české země udržely své dosavadní hranice vůči Německu, kdyby se Československo rozpadlo, zdá se naopak jisté, že by Slovensko ve stejném případě neudrželo své hranice vůči Maďarsku. Nemyslím, že by si to někdo z Čechů a Slováků přál, a proto je úlohou našeho exilu užít společného boje proti komunistům k změně manželství z rozumu ve spojení srdcí a duší.

3. Velkým nedostatkem zahraniční politiky naší první republiky, jež jinak byla dobrá a ještě se neprovinila podporováním nacismu a fašismu, byla skutečnost, že si nedovedla zajistit přátelský poměr k svým sousedům. Zvláště naše sváry s Polskem byly řetězem falešných nedorozumění. Dorození překážela i rozdílná sociální struktura těchto zemí, vládnoucí kruhy v Polsku i Maďarsku byly jiné než u nás. Tyto kruhy Československu nepřátelské zmizely nebo jsou bez moci, Polsko nyní vlastní celé velké Slezsko, v němž po staletí se česko-polské zájmy křížily a kde z našich rozporů měl prospěch národ třetí. Z těchto všech důvodů by se náš exil měl pokusit navázat těsnější vztahy s těmito našimi dvěma sousedy a spolupracovat s nimi s vědomím, že patrně jen společně se osvobodíme od komunistů a Moskvy a jen spoluprací udržíme stálost poměrů ve střední Evropě. Jen přátelství středoevropských národů vyžene zasahování velmocí, východních i západních, z tohoto našeho prostoru, které bylo vždy nešťastné, a skončí světovou lítost nad rozpadnutím Rakouska-Uherska, utiskujícího své národy, plnění však dlouhou funkci pokoje a míru, byť obyčejně příliš konzervativního. V Polsku a v Maďarsku mají velkou politickou úlohu katolické kruhy, které jsou rozhodné i v jejich exilech, s nimiž se právě musíme dohodnout. I složení naší delegace při jednání s nimi by mělo odpovídat požadavku, že jen lidé, kteří mají nějakého společného jmenovatele a nad sebou vyššího rozhodčího, se mohou sblížit ve vzájemné spolupráci.

Politický exil se má pokusit i o dohodu s Německem. Naše pozice ve střední Evropě nikdy nebude na sto procent zabezpečena, dokud nezmizí naše tisícileté nepřátelství politické a dokud tisícileté přátelství kulturní nenabude vrchu. Německo, mající svůj problém spojení s Německem východním, jistě by uvítalo, kdyby sousedilo na Šumavě a později i na Krušných horách s Československem demokratickým a přátelským. Má a zejména bude mít u nás veliké zájmy hospodářské; nezapomínejme, že i za Hitlera náš vzájemný a velmi vyrovnaný obchodní styk tvořil plnou třetinu mezinárodního obchodu Československa v dovozu i vývozu! Není důvodu, proč po přechodné době bychom se k těmto obchodně politickým poměrům nemohli vrátit. Komunistické Československo je přirozeným spojencem komunistického východního Německa, západní Německo má přirozeného spojence v našem protikomunistickém exilu. Jistě by vítalo, kdyby v našem politickém exilu získalo i jiná a dokonalejší spojení než ta bezvýznamná, která má. Nelze zapírat, že by Německo velmi prospělo vyjasnění situace a usnadnilo vyjednávání o otázkách, které

nás dělí, kdyby samo sponte sua zrušilo svým jménem mnichovskou dohodu, stejně již mezinárodně neplatnou a pobuřující všechny Čechoslováky, levé jako pravé. Což nepatří i ona k nacistickému dědictví, za které se jinak demokratické Německo stydí?

Komunisté násilím a jen pro dobu svého panství vyřešili hřbitovním klidem poměr Československa k jeho sousedům, stejně jako ono ovládaným komunismem. To je jejich velký klad. Demokratický exil všech středoevropských národů musí svobodně v exilu udělat smír trvalejší a srdečnější, který udělat může, protože nemluví jen za státy, nýbrž za národy. Hle, v tom je třetí velký úkol československého politického exilu!

4. Když jsem se po komunistickém puči dověděl, že velký počet našich politiků, včetně poslanců, je v cizině a obvykle také na cestě do Ameriky, domníval jsem se, že jejich první cesta – a mnozí byli táboroví řečníci, kterýmžto slovem nemyslím nic špatného – bude ke krajanům, do jejich spolků a shromáždění. Až na krásné výjimky, poměrně nečetné, se to však nestalo; zdá se, že naši exiloví politikové byli více zaměstnáni svými vlastními spory, takže politickou práci přenechali krajanům nečetným vlastencům, ne-li komunistickým nepřátelům. Mnoho krajanů, často ponořených do cizího docela neinformovaného prostředí, takového poučení potřebovalo; je chyba, že naši exulanti politici, kteří přece doma uměli s voliči zacházet, se většinou omezili – Vojta Beneš byl krásnou výjimkou – na příležitostné proslovy při oslavách Masarykových narozenin a 28. října. Proto se stalo, že neinformovaná krajanová obec protikomunistický boj nepodporuje tak, jako podporovala dva exily minulé, ač toto podporování je v nejvlastnějším zájmu Spojených států, Kanady a jiných západních zemí, v nichž žijí. Přitom je mít na paměti, že česká a slovenská menšina, zejména v Americe, by byla stále ještě politicky potencionálně velmi mocná, kdyby jen dovedla a chtěla svou spojenou sílu uplatnit žádoucím směrem. Jinými slovy, exilová politika má zde před sebou pole nezorané, které by ze sebe mohlo a mělo vydat víc, než tak dosud učinilo.

5. Dosavadní exilová naše politika, poněvadž neměla a nevytvořila si svou *vlastní* autoritu, se příliš přiklonila k Spojeným státům americkým, které ovšem byly a jsou vedoucí protikomunistickou velmocí. Toto přiklonění by bylo jistě správné, kdyby v postupu doby Spojené státy oficiálně nelikvidovaly svou politiku osvobození střední

Evropy, jsouce až přespříliš angažovány svým protikomunistickým bojem na jiných místech světa, která – možná mylně – pokládají za důležitější pro sebe. Není proto správné, že exilová politika má jen jedno železko v ohni, ještě velmi studeném; kdybychom měli těchto železek víc, byli bychom i pro Ameriku zajímavější. Ostatně světová politika se mění, Spojené státy a SSSR již nejsou jedinými státy, které rozhodují ve světové politice, existuje již i Evropské společenství se samostatnou Francií, existuje také mocný blok neutrálních států, který patrně v budoucnosti bude mnoho rozhodovat. Domnívám se proto, že je to anachronismus, má-li československý politický exil své středisko ve Washingtonu, říkám to, i když vím, že styky mezi naším exilem a Amerikou musí být co nejvřelejší. Náš politický exil má mít své středisko v Novém Yorku u sídla Spojených národů, nikoliv proto, že věřím v jejich velkou a rozhodnou politickou pomoc, ale proto, že Spojené národy jsou dobrou pozorovatelnou všech směrů světové politiky a lze proto v Novém Yorku navazovat styky nejen s politiky washingtonskými, nýbrž s politiky z celého světa. Je pro mne také samozřejmé, že naše politická autorita má mít filiálku v Evropě, v Paříži, ve Štrasburku nebo v Bruselu, krátce tam, kde se bude rozhodovat o osudech a sjednocení nové Evropy.

Snad již těchto několik úkolů vyvrací tvrzení, že naše exulantská politika nemá co dělat, že může jen čekat a doufat, doufat v příznivější mezinárodní atmosféru. Takové doufání a nicnedělání však příliš zavání čekáním na válku, jako by drátěné překážky na hranicích mezi světem svobodným a komunistickým mohly být zbořeny jen zvenčí, nikoliv také zevnitř. Zboření hradeb, které kdysi obkličovaly města, bylo definitivní až tehdy, až je bořila města sama, a nikoliv vnější nepřítel. Jako přítel národa, zavřeného v drátěných překážkách, měli bychom zvenku učinit vše, aby naši lidé doma dostali do rukou zbraně, skutečné i ideologické, aby dostali realistickou naději, že rozbití železné opony je možné. Zeď, která Československo dělí od svobodného světa, je právě tak nepřirozená a zranitelná jako zeď rozdělující Berlín. Politický exil má učinit vše, co může, aby přispěl k zbourání všech zdí ve střední Evropě.

Skloňuj své jméno, exulante! Pokus o pochopení bídy a slávy exilu, Křesťanská akademie, Řím 1967, s. 76–88.

EXIL: DVOJÍ DOMOV?

Ohlédnutí za Historickou dílnou 2017

Redakce Jan Vybíral

Typografie Lenka Váchová

V roce 2017 vydalo

Centrum pro studium demokracie a kultury
(CDK),

Venhudova 17, 614 00 Brno,

tel.: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz

www.cdk.cz

Historická dílna 2017
Exil: dvojí domov?